

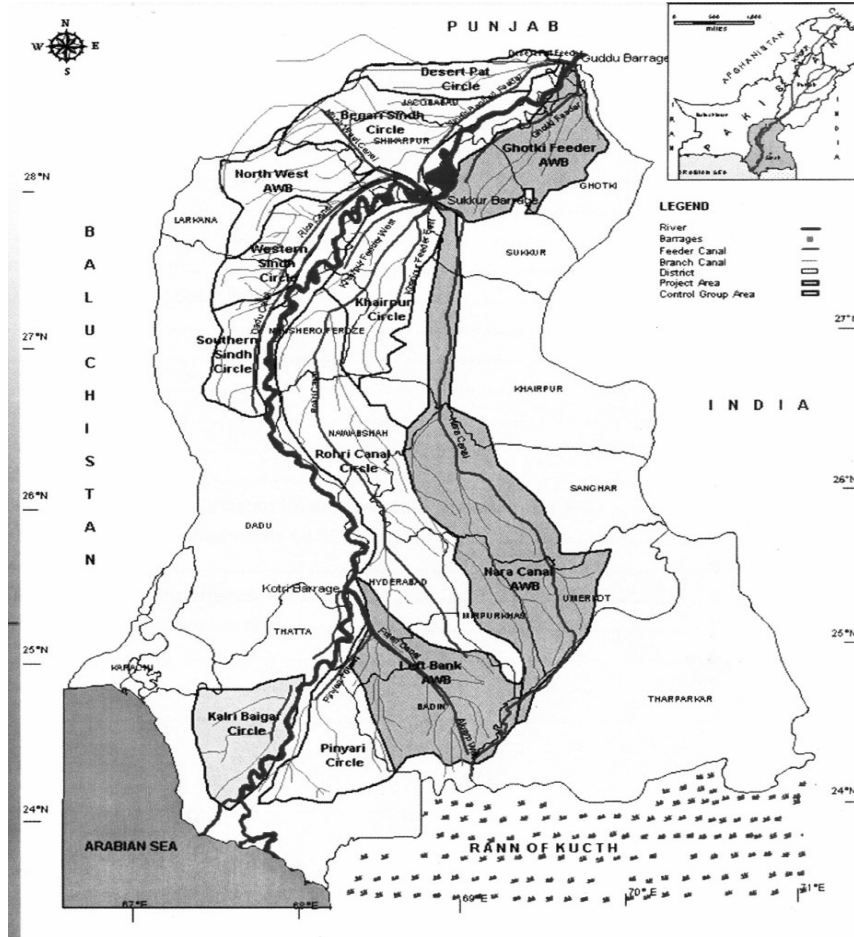
سنڌ اريگيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي

سنڌ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ (وسپ)

انٽيگريٽيڊ انواٽرونمينٽل اينڊ سوشل اسيسمينٽ (آءِ ايس اي اي)

سمري رپورٽ آڪٽوبر 2006ع

ترجمو:

انواٽرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ، سيدا

28 اي، سول لائينز، حيدرآباد، سنڌ، فون. 022_9200403/4

سنڌ واٽر سيڪٽر امپروو مينٽ پراجيڪٽ (وسپ)
انٽيگريٽيڊ انوائرونيمنٽل اينڊ سوشل اسيسمينٽ (آءِ ايس اِي آءِ)

فهرست

نمبر شمار	موضوع	صفحو نمبر
باب پهريون	سنڌ ۾ آبپاشي نظام جي سڌاري جو منصوبي جو تعارف	1
	1. تعارف	1
	1.1 بنيادي مسئلو	1
	1.2 آبپاشي سيڪٽر جو پس منظر	1
	1.3 پراجيڪٽ جا ڪمپوننٽ	2
	1.4 پراجيڪٽ جا حصا	3
	1.5 پراجيڪٽ جا مک حصا	3
1.6 انٽيگريٽيڊ سوشل اينڊ انوائرونيمنٽل اسيسمينٽ (ISEA)	4	
1.7 ڪم جو معيار	4	
باب ٻيو	سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٿاڊالاجي ۽ فيلڊ ورڪ	6
	2. سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٿاڊالاجي ۽ فيلڊ ورڪ	6
	2.1 پاليسين، هدايتن ۽ قانون جو ٻيهر جائزو وٺڻ (پاڪستان سرڪار، سنڌ سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ	6
	2.2 لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار تنظيمن جو جائزو	6
	2.3 ايريا واٽر بورڊن جي بنيادن تي ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمن جي چونڊ جو معيار	6
	2.4 گهراڻن کان پڇيل سوال نامو	7
	2.5 اهميت جو ڳوٺن جو ڪجهه ڳوٺ	8
	2.5.1 متعين ڪيل ڳوٺ	8
	2.5.2 هر ڳوٺ جون اهم خاصيتون	8
	2.5.3 فوڪس ڳوٺ ڊسڪشن / آرگنائيزيشن	8
2.6 گڏجاڻيون ۽ پڌرايون	9	
باب ٽيون	ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون	10
	3. ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون	10
	3.1 قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون، پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997 ع	10
	3.2 سنڌ واٽر لائيف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972-2001 ع ۾ ترميم ٿيل	10
	3.3 سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس 2002 ع	10
	3.4 ڪنوينشن آن ويٽلينڊ آف انٽرنيشنل امپارٽنس رامسر 1971 ع	11
	3.5 ورلڊ بينڪ جون هدايتون ۽ پاليسيون (عام لاڳو ٿيندڙ)	11
	3.5.1 انوائرونيمنٽل اسيسمينٽ	11
	3.5.2 نيچرل هيبيٽيٽس	11
	3.5.3 رضاڪارائي ٻيهر آبادڪاري	12
3.5.4 انٽرنيشنل واٽر ويز	12	

13	پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون	باب چوٿون
13	4. پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون	
13	4.1 زمين جو مٽاچرو	
13	4.2 موسم	
13	4.3 آبپاشي ۽ سر نالن جو نظام	
14	4.4 جرجو پاڻي	
14	4.5 پاڻي تائين پهچ	
15	4.6 سر ۽ ڪلر	
15	4.7 پاڻي ۽ فصل وارا علائقا	
16	پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا	باب پنجون
16	5. پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا	
16	5.1 واٽر ڪورس جي سطح تي تنظيمون	
17	5.2 آبادگار تنظيم (ايف او)	
17	5.3 ايريا واٽر بورڊ (اي ڊبليو بي)	
17	5.4 سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا)	
17	5.5 واٽر الوڪيشنز ڪاميٽي	
17	5.6 ادارتي سڌارن جي موجوده صورتحال	
18	5.7 وسپ سان لاڳاپيل موجوده مسئلا	
18	5.7.1 گهٽ ڄاڻ ۽ سجاڳي	
19	5.7.2 تحفظات	
19	5.7.3 نمائندگي	
20	5.7.4 فارمر آرگنائيزيشن جو ڪردار ۽ اثر	
20	5.7.5 زميندار ۽ مقعطيندارن جي وچ تعلقات	
21	ماحولياتي جائزي جو نت	باب ڇهون
21	6. ماحولياتي جائزي جو نت	
21	6.1 وسپ پراجيڪٽ جا اهم حصا	
21	6.2 پراجيڪٽ جون امڪاني رڪاوٽون	
21	6.3 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پونڊڙ اثر	
22	6.4 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پونڊڙ اثرن جو جائزو	
23	6.5 ماحولياتي انتظامي پلان ۽ سفارشون	
26	مقامي رهاڪو	باب ستون
26	7. مقامي رهاڪو	
26	7.1 جنرل پروفائيل	
26	7.2 صلاحڪاري گڏجاڻين جا نتيجا	

28	سماجي اثر، فائدو، مسئلا ۽ تدبيرون	باب اٺون
28	8. سماجي اثر، فائدو، مسئلا ۽ تدبيرون	
28	8.1 سماجي ۽ اقتصادي پس منظر	
28	8.1.1 زمين تي پاڻي جي موجودگي	
28	8.1.2 فصلن جي اپت جي ليول	
28	8.1.3 اپت جي حد	
29	8.1.4 غريت جون پاڙون	
29	8.2 ادارتي مسئلا	
29	8.2.1 آبپاشي کاتي ۾ ايندڙ ادارتي سڌارن بابت آگاهي	
29	8.2.2 جاڙ جي ٻين تائين فراهمي	
30	8.2.3 غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ	
30	8.3 مڪ سماجي اثر ۽ مسئلا	
30	8.3.1 پاڻي جي موجودگي	
30	8.3.2 ڊائريڪٽ آئوٽ لٽس ۽ پمپ مشينن جا اثر	
30	8.3.3 آبادگار تنظيمون	
31	8.3.4 صحت جا عام مسئلا	
31	8.3.5 علاج جا گرا خرچ	
31	8.3.6 پيئڻ جي پاڻي جو موجوده وسيلو	
31	8.3.7 مال جي اڇ وڃ ۽ ٻيا مسئلا	
31	8.3.8 ٻيهر آبادڪاري وارو مسئلو	
31	8.4 سماجي مسئلن جا اثر، مرمتي ڪم، بچاءُ ۽ وڌاءُ لاءِ ڪنيل قدم ۽ ذميوار ادارا	
32	8.5 سوشل امپيڪٽ مٽيجمينٽ فريم ورڪ	
38	9. نتيجا، مشورا ۽ فريم ورڪ لاڳو ڪرڻ	باب نائون
38	9.1 نتيجا	
38	9.2 صلاحون ۽ مشورا	
38	9.3 عمل درآمد لاءِ تياريون	
38	9.4 انوائرونيمنٽل اسيسمنٽ، انوائرونيمنٽل مٽيجمينٽ پلان جو خرچ	
38	9.5 ادارتي سيٽ اپ ۽ مانيٽرنگ جو بندوبست	
39	9.6 فريم ورڪ جو عمل ۾ اچڻ	

باب پهريون

سنڌ ۾ آبپاشي نظام جي سڌاري جو منصوبي جو تعارف

1. تعارف

1.1 بنيادي مسئلو

سنڌو درياءَ پاڪستان جي اقتصاديات جي شهر رڳو آهي ۽ سنڌ صوبو سنڌو جي آبپاشي نظام مان سڀ کان وڌيڪ لاپ حاصل ڪندڙ صوبو آهي. سنڌ صحرائي ۽ ميداني علائقو هجڻ سبب سنڌو درياءَ جي آبپاشي تي پاڙيندڙ صوبو آهي، جتي آبپاشي کانسواءِ زرعي آبادي ناممڪن نه آهي. سڄي سنڌ اندر جو پاڻي اڪثر ڪارو آهي. ان ڪري مٿاڇري وارو پاڻي اهميت جوڳو آهي. ان ڪري ان کي سنڀالڻ جي به اهم ضرورت آهي. سنڌ ۾ موجود پاڻي جو وڏو حصو مختلف سببن جي ڪري ضايع ٿي وڃي ٿو. هن وقت به صوبي اندر زرعي مقصدن توڙي ٻين مقصدن جي ڪري صرف 35 سيڪڙو پاڻي استعمال ٿئي ٿو. باقي پاڻي ضايع ٿي وڃي ٿو. جنهن ڪري سنڌ ۾ ڪافي سماجي ۽ معاشي مسئلا پيدا ٿين ٿا. سنڌ واسين جي روزگار جو سڀ کان مک وسيلو زراعت ئي آهي، جيڪا آبپاشي تي ئي دارومدار رکي ٿي ۽ آبپاشي جو نظام اڄڪلهه سخت مسئلن کي منهن ڏئي رهيو آهي. هن وقت آبپاشي نظام ۾ پاڻي جي سيمي، سر، ڪلر، سر نيڪال جي خراب انتظامن، ڪمزور ادارن، سار سنڀال نه هجڻ، آبياني جي گهٽ اوڳاڙي ۽ ڪمزور آبپاشي نظام ۾ آبادگارن جي شراڪت نه هجڻ سبب سڄو نظام جڻ مفلوج بڻيل آهي. ان پس منظر ۾ سنڌ سرڪار صوبي اندر آبپاشي نظام جي بحالي لاءِ سنڌ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ جي نالي سان هڪ پراجيڪٽ شروع ڪري رهي آهي، جيڪو هڪ انقلابي قدم آهي.

1.2 آبپاشي سيڪٽر جو پس منظر

سنڌو درياءَ جو آبپاشي نظام دنيا ۾ سڀ کان وڏو پاڻ ۾ ڳنڍيل آبپاشي جو نظام آهي. جنهن تي ٽي وڏا ڊيم، 19 بئراج، 12 انٽر لنڪ ڪئنال، 13 آبپاشي ڪمانڊ ايريا ۽ هڪ لک 10 هزار واٽر ڪورس آهن. جيڪي زمين تائين پاڻي پهچائين ٿا. سلسلي موجب درياءَ مان مين ڪئنال، ان مان برانچ ڪئنال، ان مان ڊسٽريبيوٽريز يا مائينرون ۽ ان مان واٽر ڪورس نڪرن ٿا جيڪي زمين تائين پاڻي پهچائين ٿا. جن مان وري موڱن وسيلي زمينن کي پاڻي ڏنو وڃي ٿو.

سنڌ صوبو سڀ کان وڌيڪ لاپ سنڌو درياءَ مان ٿي حاصل ڪري ٿو ۽ سنڌ ۾ ٽي بئراج آهن. جن مان هر سال 14 ڪئنالن وسيلي 48 ملين ايڪڙ فوٽ پاڻي زمينن تائين پهچايو وڃي ٿو. ڪئنال سسٽم جي ٽوٽل ڊيگهه 11.916 ميل آهي جنهن وسيلي 14.391 ملين ايڪڙ زمين آباد ٿئي ٿي. صوبي اندر موجود 42000 واٽر ڪورس جي ڊيگهه 75000 ميل آهي. جڏهن ته صوبي اندر 78 سيڪڙو جي جو پاڻي ڪارو آهي. جيڪو نه پيئڻ جوڳو آهي نه ئي ان مان ڪا زرعي آبادي ڪري سگهجي ٿي. سنڌ ۾ هن وقت ڪل 13 سرفيس ڊرينيج سسٽم آهن جيڪي 2.6 ملين ايڪڙ زمين مان سر يا ڊرينيج جو پاڻي ڪين ٿا جنهن جي ڪل ڊيگهه 2981 ميل آهي. جڏهن ته ٻه سب سرفيس ڊرينيج سسٽم به موجود آهن. جن جي ايريا هڪ لک ايڪڙ آهي ۽ صوبي اندر سر نيڪال جو بهتر نظام نه هجڻ سبب هن وقت ڪئنال ڪمانڊ ايريا جي هڪ ڀاڱي پنج ايراضي سر ۽ ڪلر جي ورڇ هيل آهي.

سنڌ ۾ 60 سيڪڙو کان وڌيڪ غريب آبادي ڳوٺن ۾ رهي ٿي، سڄي ملڪ اندر 33 سيڪڙو ماڻهو غربت جي لڪير کان هيٺ واري زندگي گذارين ٿا جڏهن ته سنڌ اندر انهن جو تناسب 37 سيڪڙو آهي. ڳوٺن ۾ 70 سيڪڙو کان وڌيڪ ماڻهو اهڙا آهن جن کي پنهنجي زمين جو ڪو ٽڪڙو به نه آهي. 2001ع جي پاڪستان رورل هائوس سروي موجب ڳوٺن جا 56 سيڪڙو ماڻهو سڌي يا اٿسڌي ريت پنهنجو روزگار زراعت مان حاصل ڪن. ڳوٺن جا اڪثر ماڻهو ڪنهن نه ڪنهن جي زمين تي هاريو يا روزگار ڪن ٿا ۽ ان مان پنهنجي لاءِ روزگار حاصل ڪن ٿا. جڏهن ته ان کانپوءِ ماڻهن جي روزگار جو ذريعو سرڪاري ملازمت آهي. باقي ٿورا ڪي ماڻهو نجی کاتن ۾ ملازمت ڪن ٿا. ان ڪري آبپاشي کاتي اندر سڌارا آڻڻ تمام ضروري آهن ته جيئن هڪ ته ڳوٺن ۾ ماڻهن کي روزگار جا وڌيڪ موقعا ملي سگهن ته ٻي طرف ڳوٺن ۾ غربت ۾ به گهٽتائي اچي سگهي.

مسئلا ۽ درپيش ايندڙ پيچيدگيون

سنڌ جي آبپاشي نظام جي بحالي ۽ سڌارن ۾ ڪافي سارا مسئلا ۽ پيچيدگيون درپيش اچي رهيون آهن. جڏهن ته سڀ کان وڌيڪ مسئلو آبپاشي نظام ۾ خود آبادگارن جي عدم شرڪت آهي. نتيجي طور آبپاشي کاتي پاران پاڻي جي رسد ۽ آبادگارن پاران گهرج جو خال گهٽ نه ٿيو آهي ۽ انڪانسواءِ ماحولياتي مسئلن، سر ۽ ڪلر به ان کي وڌيڪ خراب ڪيو آهي. هن وقت تائين آبپاشي کاتي جو ڪنٽرول اڪثر ڪري سرڪار وٽ رهيو آهي ۽ سرڪاري عملي ۾ مهارت ۽ ڄاڻ گهٽ هجڻ، نگراني گهٽ ڪرڻ ۽ آبادگارن سان گهٽ رابطو رکڻ سبب سنڌ جي هيڏي وڏي آبپاشي نظام مان ڪو خاص لاڀ حاصل نه ٿي سگهيو آهي.

آبپاشي کاتي اندر ادارتي ڪمزورين ڪجهه هن ريت واضح آهن.

1. آبپاشي جي پاڻي جي رسد ۾ ڪمزوري، ڪئنال کان زمين تائين پهچندي پاڻي جو 30 کان 40 سيڪڙو حصو ضايع ٿي وڃي ٿو.
2. پاڻي جي غير منصفائي ورهاست،
3. زمين ۾ پاڻي جو غلط استعمال.
4. سر ۽ ڪلر.
5. واهن ۽ واٽر ڪورسن جي نگراني ۽ آبياني جي گهٽ اوڳاڙي،
6. آبپاشي سيڪٽر ۾ سيٽيڪاري جو گهٽ هجڻ.

هي سڀ مسئلا تمام اهم آهن، ڇاڪاڻ جو سنڌ جي اڪثر زمين جو جر ڪارو آهي ۽ جر جو اهو ڪارو پاڻي آبپاشي يا ڪنهن ٻي مقصد لاءِ استعمال نه ٿو ٿي سگهي، جڏهن ته وڏا ۽ اثر ڪندڙ آبادگار آبپاشي نظام ۾ مداخلت ڪن ٿا. جڏهن ته اهي ادارتي سڌارن هوندي ايتري مداخلت نه ٿا ڪري سگهن.

تاريخي حوالي سان آبپاشي جو سڄو نظام سواءِ واٽر ڪورسن جي هميشه آبپاشي کاتي جي ملڪيت رهيو آهي ۽ انهن جي نگراني توڙي مرمت ۽ ٻين ڪمن جي ذميواري به سنڌ سرڪار جو اريگيشن اينڊ پاور کاتو رهيو آهي. صرف واٽر ڪورس ٿي آبادگارن جي ملڪيت رهيا آهن، جن جي اهي پرگهور لهندا رهيا آهن. واهن ۾ پاڻي هميشه سرڪار پاران هڪ مقرر مقدار موجب ڏنو ويندو آهي. لڳاتار مرمت ۽ سار سنڀال نه ٿيڻ سبب هن وقت اڪثر ڪئنالن جي حالت خراب ٿي چڪي آهي، انهن اندر لٽ ڀڃي چڪي آهن ۽ ڪپر ڪاڇي چڪا آهن. خاص طور انهن علائقن ۾ جتي سر ۽ ڪلر جو وڌيڪ آزار آهي ۽ جر پاڻي به ڪارو آهي، اتي ڪئنالن، برانچ ڪئنالن، ڊسٽريبيوٽريز، مائينرن ۽ واٽر ڪورسن کان ٿيندڙ سيمي کان بچائڻ لاءِ واهن، مائينرن ۽ واٽر ڪورسن کي سڌارڻ جي ضرورت آهي ۽ ان سلسلي ۾ مرمت توڙي سار سنڀال لاءِ ضرورت آهي ته شراڪتي نظام هيٺ آبادگارن کي ساڻ وٺي هلجي.

1.3 پراجيڪٽ جا مک حصا

تجربو ڪيل سنڌ وسپ پراجيڪٽ جو مک مقصد پاڻي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ، پاڻي جي وقت سر رسد، برابري جي بنياد تي ورهاست، وڌ کان وڌ زرعي اڀت آهي. اهو پراجيڪٽ تنهن ئي ايريا وٽر بورڊن گهٽوڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنال ايريا وٽر بورڊن ۾ لاڳو ٿيندو ۽ ان جا مقصد هيٺين ريت حاصل ڪيا ويندا.

1. سنڌ ۾ هلندڙ ادارتي سڌارن کي جاري رکيو وڃي.
2. آبپاشي وارو نظام بئراجن، ڪئنالن، برانچ ڪئنالن ۽ مائينرن تائين هڪ خاص طريقي موجب هلايو ۽ سڌاريو وڃي. صوبي اندر سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ ۽ نيشنل پروگرام هيٺ اڳ ٿي واه ۽ واٽر ڪورس سڌاريا پيا وڃن.
3. آبپاشي نظام کي شراڪتي نظام هيٺ ڊگهي ميعاد واري طريقي موجب هميشه لاءِ سڌاريو پيو وڃي ۽ ان جي لڳاتار نگراني ۽ سار سنڀال لاءِ ادارا جوڙيا پيا وڃن.

مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ هيٺيان پيرا ميٽر مقرر ڪيا ويندا.

1. ڪئنالن، مائينرن، واٽرڪورسن ۾ ٿيندڙ پاڻي جي زيان کي هر ممڪن حد تائين نائين گهٽايو ويندو.
2. سر جي نڪال جي پاڻي کي گهٽايو ويندو.
3. زمين تي پاڻي جي گهرج ۽ ڪئنالن ۾ موجود پاڻي جي مقدار جو ايڪو برابر بڻايو ويندو ۽ ان کي 10 ڏينهن، ماهوار، موسم ۽ سال جي بنياد تي نظر ۾ رکيو ويندو.
4. ڪئنالن کي پونڊڙ روڻين ۽ گهارن جو تدارڪ ڪيو ويندو.
5. ڪئنالن جي منڍ ۽ پوڇڙ تي واقع واٽرڪورسن ۾ پاڻي جو برابر مقدار ڇڏڻ کي يقيني بڻايو ويندو.
6. آبادگارن جي آبادگار تنظيمن ۾ شرڪت کي يقيني بنائڻ ۽ اريگيشن اينڊ ڊرينيج مئنيجمينٽ ٽرانسفر (IDMT) ذريعي ڊسٽريبيوٽريز ۽ مائينرن جو ڪنٽرول سندن حوالي ڪرڻ آهي.
7. آبادگار تنظيمن کي وڌيڪ آسانا وصول ڪرڻ لاءِ همٿائڻ ۽ اها رقم سسٽم جي بهتري ۽ نگراني تي خرچ ڪئي ويندي.
8. سر ۽ ڪلر کي گهٽ ڪرڻ جون تدبيرون اختيار ڪيون وينديون.

1.4: پراجيڪٽ جا حصا

وسپ پراجيڪٽ سيڊا هيٺ ايندڙ تنهي ايريا واٽر بورڊن گهٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بورڊن ۾ لاڳو ٿيندو. پراجيڪٽ سنڌ سرڪار جي پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ ۾ قائم "پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن اينڊ مانيٽرنگ يونٽ" (PCMU) جي لڳاتار نگراني هيٺ رهندو.

1.5 پراجيڪٽ جا مک حصا

پراجيڪٽ جو ڪل ڪاٿو 175 ملين آمريڪي ڊالر آهي ۽ ان جا هيٺيان مک حصا آهن.

حصول ڪميونٽي ڊولپمينٽ اينڊ ڪيبيسيٽي بلڊنگ، ڪٽيل رقم 10 ملين آمريڪي ڊالر

سيڊا جي ترقي ۽ واڌاري تي خاص طور خرچ ڪئي ويندي ته جيئن سيڊا سڄي صوبي اندر سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002ع موجب آبپاشي ۽ ڊرينيج جو نظام سڌاري ۽ سنڀالي سگهي. سيڊا جي موجوده آفيسن جي مرمت ۽ سنڀال ڪئي ويندي. آبپاشي کاتي کان سڄو نظام ادارتي سڌارن وسيلي آبادگارن جي حوالي ڪيو ويندو. ان لاءِ سيڊا ۽ آبادگار تنظيمن ۾ سگهه پيدا ڪئي ويندي. آبادگارن جي تربيت، کين قانوني سهائتا مهيا ڪرڻ سميت سيڊا ۾ قائم انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ کي وڌيڪ سگهارو ڪري ان کي ترقي وٺرائي ويندي ته جيئن پراجيڪٽ دوران ٿيندڙ ماحولياتي معاملن کي نظر ۾ رکيو وڃي.

حصول آبپاشي ۽ ڊرينيج جي نظام جي مرمت ۽ سڌاري لاءِ، ڪٽيل رقم 137.9 ملين آمريڪي ڊالر

ايريا اندر ايندڙ سڀني ڪئنالن جي بئراجن کان وٺي زمين تائين هڪ نظام هيٺ بحالي جو ڪم ڪيو ويندو. سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ جي حصي ۾ ايندڙ آبپاشي نظام کانسواءِ باقي سڄي نظام کي بحال ڪيو ويندو. مک ۽ برانچ ڪئنالن، ڊسٽريبيوٽريز ۽ مائينرن سميت ڊرينيج سسٽم جي ڊزائين ۽ تعميراتي ڪم تي به رقم خرچ ڪئي ويندي.

حصول مک اريگيشن ۽ ڊرينيج انفراسٽرڪچر جي مئنيجمينٽ پلان لاءِ، ڪٽيل رقم 12 ملين آمريڪي ڊالر

هي رقم بئراجن جي فزيبلٽي رپورٽن ۽ سنڌو درياءَ جي کابي پاسي جي انڊس ڊيلٽا ۽ ڪوسٽل زون لاءِ ماسٽر پلان جوڙڻ تي خرچ ڪئي ويندي.

حصول پراجيڪٽ جي اثرن جي مانيٽرنگ ۽ ايويوليوشن جي لاءِ انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ پلان جوڙڻ لاءِ ڪٽيل رقم 4.2 ملين آمريڪي ڊالر

حصو ۾ پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن ، پروڪيورمينٽ جي مانيٽرنگ، مستقبل لاءِ پراجيڪٽ ٺاهڻ ، ٽيڪنيڪي سهڪار ۽ سکيا ڏيڻ لاءِ ڪٽيل رقم 11 ملين آمريڪي ڊالر.

1-6 انٽيگريٽيڊ سوشل اينڊ انوائرونمينٽل اسيسمينٽ (ISEA) (سماجي ۽ ماحولياتي حوالي سان مربوط جائزو) پراجيڪٽ جي سلسلي هيٺ سنڌ سرڪار، سيدا ۽ پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن اينڊ مانيٽرنگ يونٽ پاران پراجيڪٽ جي سماجي ۽ ماحولياتي حوالي سان مربوط جائزي تي ٻڌل هڪ سمري رپورٽ (آءِ ايس اي اي) جوڙي وئي آهي. جيڪا سيدا جي انجنيئرنگ ڪنسلٽنٽ عثماني اينڊ ڪمپني جي سهڪار سان تيار ڪئي وئي آهي. موجوده سمري رپورٽ سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ لاءِ ٺاهيل سمري رپورٽ جي روشني ۾ تيار ڪئي وئي آهي. ڇاڪاڻ جو هي پراجيڪٽ به ان ايريا ۾ اچي رهيو آهي جتي اڳ ئي آن فارم واٽر مئنيجمينٽ هيٺ ڪم هلي رهيو آهي.

آءِ ايس اي اي وسپ ڏور رس ادارتي ۽ فزيڪل معاملن کي نظر ۾ رکندي تيار ڪئي وئي آهي. ان ڪري في الحال اهڙا ڪي خاص معاملا درپيش نه آهن. آءِ ايس اي اي پهرين سيپٽمبر 2005 ۾ تيار ڪئي وئي جنهن جو سنڌي ترجمو انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ سيدا پاران ڪرائي 19 کان 25 مارچ 2006 ع گهوتڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بورڊن ۾ آبادگارن سان ٿيل گڏجاڻين کان اڳ سڀني لاڳاپيل شخصيتن ۽ ادارن ۾ ورهايو ويو. ان کانپوءِ آبادگارن کان ان بابت سندن موقف ۽ مشورا به ورتا ويا، جنهن بعد آءِ ايس اي اي کي نئين سر فائينل ڪيو ويو. ان آخري رپورٽ جي بنياد تي وري گهوتڪي، بدين ۽ ميرپوخاص ۾ 5، 7 ۽ 9 آڪٽوبر 2007 ع تي آبادگارن ۽ اين جي اوز سان گڏجاڻيون ڪيون ويون. جن کي اڳواٽ آءِ ايس اي اي جو سنڌي ترجمو ڪري ڏنو ويو. جنهن تي پڻ ڪافي بحث ٿيو.

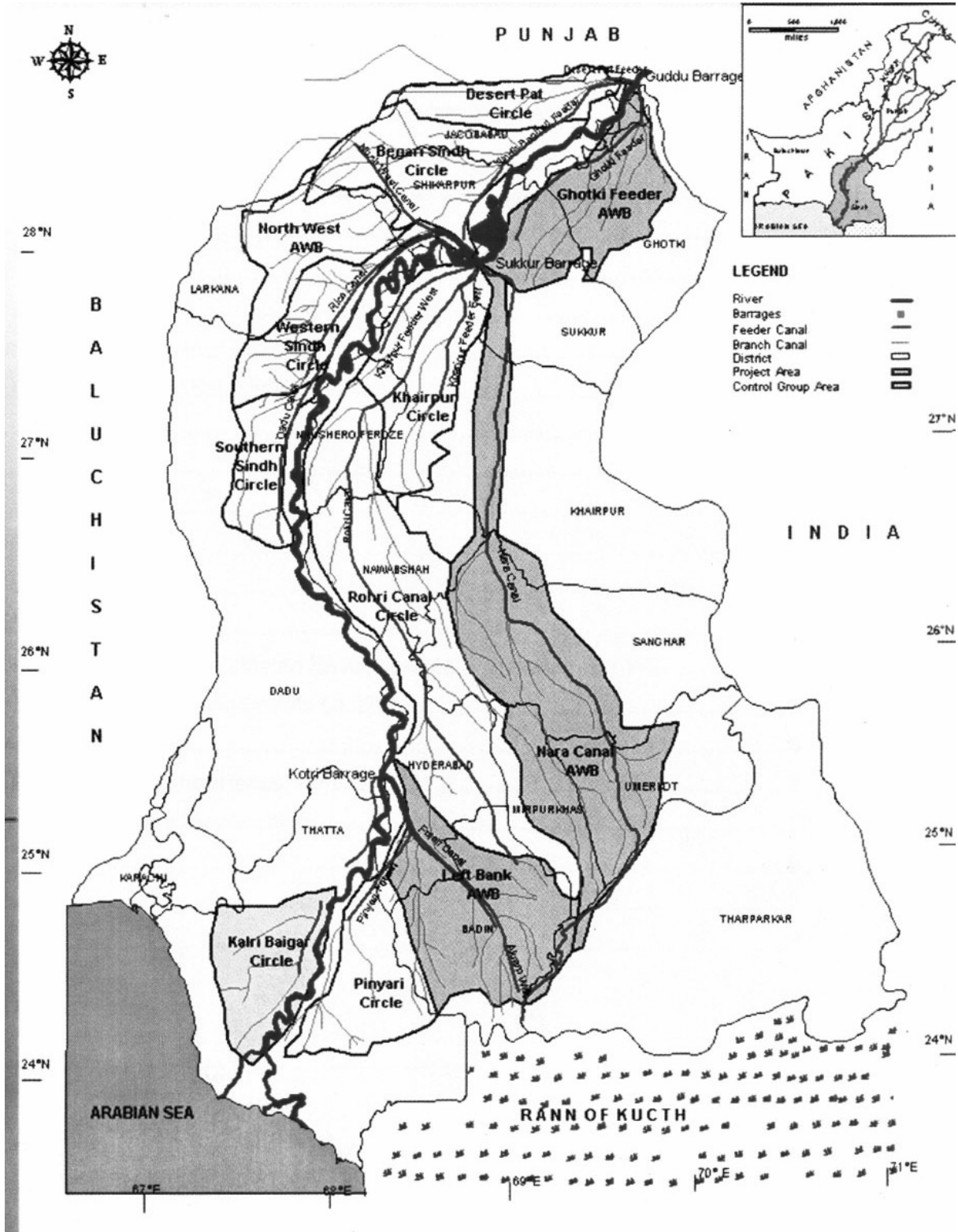
ڪم جو معيار

1-7

ٽرم آف ريفرينس مطابق آءِ ايس اي اي جو هيٺيون معيار آهي.

1. صحيح ماڻهن جي سڃاڻپ، جيڪي خاص طور غريب طبقي سان لاڳاپيل هجن انهن کي ساڻ ڪٽڻ ته جيئن انهن لاءِ پراجيڪٽ کي يقيني طور فائديمند بڻائي سگهجي.
2. پراجيڪٽ جي سماجي ۽ ماحولياتي اثرن جي سڃاڻپ ۽ مشاهدو ڪرڻ، انهن جي خراب اثرن جي سڃاڻپ ڪرڻ.
3. صلاحيتي قدمن ذريعي اثرائتو شراڪتي نظام پيدا ڪرڻ ۽ خراب اثرن کي گهٽائڻ لاءِ قدم ڪڍڻ.
4. آبياتي نظام ۾ سڌارن جو تسلسل ۽ اڳ ٿيل تجربن مان سبق حاصل ڪرڻ
5. جولاءِ 2003 ع ۾ بدين ۾ آيل برساتن جي اثرن جو جائزو وٺڻ ۽ ان سان ٿيل نقصان ۽ نئين سر بحالي کي وسپ ۾ شامل ڪرڻ.
6. سماجي ۽ ماحولياتي مسئلن جي حل لاءِ پاڪستان سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ جي هدايتن تي عمل ڪرڻ.

پراجيڪٽ ايريا جو نقشو
نقشو نمبر 1.1 وسپ پراجيڪٽ ايريا

باب ٻيو

سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽاڊلاجي ۽ فيلڊ ورڪ

2. سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽاڊلاجي ۽ فيلڊ ورڪ آءِ ايس اي اي جي مڪمل ميٽاڊلاجيل ڊزائين جو فرير ورڪ هيٺين ذريعن ۽ انگن اکرن مان حاصل ڪيو ويو.

2.1 پاليسين، هدايتن ۽ قانون جو ٻيهر جائزو وٺڻ (پاڪستان سرڪار، سنڌ سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ): پراجيڪٽ جي پاليسين ۽ فرير ورڪ جوڙڻ لاءِ ڪنسلٽنٽ پاڪستان ۽ سنڌ سرڪار سميت ورلڊ بينڪ جي پاليسين ۽ هدايتن جي روشني ۾ ڪم ڪندا. پراجيڪٽ ورلڊ بينڪ جي سهڪار سان سنڌ سرڪار پاران لاڳو ڪرايو ويندو.

1. پاڪستان ۽ سنڌ سرڪار جون پاليسيون ۽ قانون

2. ورلڊ بينڪ جون هدايتون، پاليسيون ۽ حڪم

هيٺ ڏنل دستاويز/ ضروري مواد ڪنسلٽنٽن کي ڏنو ويو جنهن جي بنياد تي اسٽڊي ڪئي وئي.

- سنڌ ايريجيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي پاران جاري ڪيل ٽرم آف ريفرنس (ٽي او آر)
- ورلڊ بينڪ پاران پراجيڪٽ ڪانسپيٽ ڊاڪيومينٽ
- ورلڊ بينڪ پاران ڊرافٽ پراجيڪٽ اپريزل ڊاڪيومينٽ (بار بار نئين سر تيار ٿيل)
- ورلڊ بينڪ پاران انٽيگريٽيڊ سيف گارڊ شيٽ
- آڪٽوبر 2002ع تي منظور ٿيل سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس

معي ڏنل دستاويز ۽ مواد جي بنياد تي ڪنسلٽنٽس پاران هيٺ ڏنل لاڳاپيل پاليسين، هدايتن ۽ قانونن جو به جائزو ورتو.

- قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون – پاڪستان انوائرومينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع
- سنڌ وائيلڊ لائف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972ع ۽ ترميم شدہ 2001ع
- سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس 2002ع
- ڪنوئشن آف وٽيلڊ آف انٽرنيشنل امپارٽس۔ رامسر۔ 1971ع

2.2 لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار تنظيمون جو جائزو:

آءِ ايس اي اي ۾ سڀني لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار گروپن جي جائزي کي شامل ڪيو ويو آهي. جيڪي وسپ سان لاڳاپيل رهندا. انهن ۾ سيدا ۽ ان جو سوشل ڊولپمينٽ سيل، ايريا واٽر بورڊ، اين ڊي پي سنڌ، ايف او سي، آبادگار تنظيمون، اين جي اوز، هاري ۽ ٻيا پاڻي سان لاڳاپيل ماڻهو به شامل آهن.

2.3 ايريا واٽر بورڊن جي بنيادن تي ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمون جي چونڊ جو معيار:

سنڌ جي تنهي ايريا واٽر بورڊن ۾ شروع ٿيندڙ وسپ پراجيڪٽ ۽ آءِ ايس اي اي جي اسٽڊي لاءِ ڪيترائي معيار مقرر ڪيا ويا آهن. جن ۾ ضلعن، ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمون جي چونڊ شامل آهن. انهن معيارن جي بنياد تي تفصيلي طور جائزو وٺي سگهيو. سماجي اقتصادي ۽ ٽيڪنيڪل انگن اکرن حاصل ڪرڻ جي سلسلي ۾ هڪ پروگرام هيٺ علائقا چونڊيا ويا ۽ آبادي، پوکجندڙ فصلن، طريقيڪار ۽ ان جي قسمن تي وڌيڪ ڌيان ڏنو ويو.

مختلف ضلعن لاءِ الڳ الڳ چونڊ هن ريت ڪئي وئي.

الف: ضلعن جي چونڊ

- ايريا واٽر بورڊ 1: گهوٽڪي فيڊر (گهوٽڪي ضلعو)
- ايريا واٽر بورڊ 2: نارا (ميرپورخاص ضلعو)
- ايريا واٽر بورڊ 3: ليفٽ بينڪ ڪئنالز (اڪرم واھ ۽ قليلي حيدرآباد، تنڊو محمد خان ضلعن لاءِ)
- ڪنٽرول گروپ: رائيٽ بينڪ ڪئنال پنڄاري ۽ ڪلري - نئي ضلعي ۾)
- بدين: بوڏ سبب متاثر ٿيل خاص علائقو

مٿي ڏنل 10 ايف اوز (اڳتي ڳوٺ طور جائزائين) جي بنياد تي مختلف ايريا واٽر بورڊن جي هيٺين ريت ڄاڻ حاصل ٿي.

CCA Under 2000 acres CCA CCA 2000 – 5000 G	1+1 ڪئنال	گهوٽڪي فيڊر	1.
1. Meckim (Comtvol Group) CCA 800 or above	1+1 ڪئنال	ليفٽ بينڪ ڪئنالز	2.
هڪ ڪئنال CCA 2000 3. ڪئنال 2000-6' 8000 ايڪڙ CCA 2. ڪئنال 8000 ايڪڙ CCA ۽ وڌيڪ	6. ڪئنال	نارا ڪئنال	3.
	2. ڪئنال	رايٽ بينڪ ڪئنال	4.
	ڪنٽرول گروپ		

انگ اکر گڏ ڪرڻ دوران هر ايف او مان 10 ڄڻا ۽ هائوس هولڊ مان 20 ڄڻا چونڊيا ويا ۽ اهڙي ريت 120 ڄڻا چونڊيا ويا. ايريا واٽر بورڊن کان ٻاهر خيرپور، نوشهرو فيروز، نوابشاه، حيدرآباد، نئي ۽ عمرڪوٽ کي چونڊيو ويو. سنڌوءَ جي کاٻي ڪنڌي جي انهن علائقن جي سروي ڪئي وئي ۽ اهي سڀ علائقا هڪ ٻئي کان ڪجهه پري آهن ۽ اتي جي زمين جو معيار ۽ پوکجندڙ فصل به مختلف آهن ۽ تازو شروع ٿيل سنڌ آن فارم واٽر مينيجمينٽ پروگرام هيٺ انهن علائقن ۾ واٽر ڪورس به پڪا ٿي رهيا آهن.

ب: ڳوٺن جي چونڊ

هر چونڊيل ضلعي مان هڪ مائينريا ڊسٽريڪٽوري کي چونڊيو ويو ۽ انهن تي آباد ڳوٺن جي چونڊ ڪئي وئي.

ڳوٺن جي چونڊ جي معيار هيٺين بنياد تي رکيو ويو:

- ايف او: ان ڳوٺ ۾ نئين يا پراڻي ايف او جي موجودگي هجي
 ڊرينيج (سمر): ان ڳوٺ جي پرپاسي سمر نالا موجود هجن.
 سنڀال جو طريقيڪار: ڳوٺاڻا پنهنجون زمينون پاڻ ٿي سنڀاليندا هجن ۽ سٺي اپٽ ڪنندا هجن.

2.4 گھراڻن کان پڇيل سوالنامو:

واٽر ڪورسن تي هلندڙ ڪمن کان اڳ ۽ پوءِ جو تفصيلي جائزو وٺڻ لاءِ هڪ جامع ۽ گهڻ رخو سوالنامو تيار ڪيو ويو.

1. گھراڻن جو مڪمل پروفائيل
2. آبپاشي واري پاڻي جو واهپو
3. آبادگارن جي شراڪت

4. زرعي اپت / پيداوار
5. صحت ۽ ماحوليات جا مسئلا
6. پاڻي جو گهريلو استعمال
7. مقامي سرڪاري عملدارن ۽ عام ماڻهن جو رويو ۽ خيال

2.5 اهميت جو ڳڻپون گروپ ڪچهريون

2.1.5 متعين ڪيل گروپ

- ◀ اسٽيڪ هولڊر (واٽر مينيجمينٽ جا عملدار)
- ◀ عورتون
- ◀ هاري ۽ ٻنين ۾ ڪم ڪندڙ مزدور
- ◀ وچٿرا ۽ وڏا آبادگار / زميندار
- ◀ غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ

2.6.2 هر گروپ جون اهم خاصيتون

الف. اسٽيڪ هولڊر

واٽر مينيجمينٽ اداري جا عملدار، جهڙوڪ ايريا واٽر بورڊ جا چيئرمين، صدر، سيڪريٽري، ايف اوز، واٽر ڪورس ايسوسيئيشنون، سرڪاري عملدار، آبپاشي کاتو، سيدا، ايگريڪلچر انجنيئرنگ، واٽر مئنيجمينٽ، مقامي حڪومتون، اين جي اوز ۽ ٻيا ان ۾ شامل آهن.

ب. عورتون

هاري عورتون، مال پاليندڙ، گهريلو ڪم ڪندڙ يا زرعي مزدور طور عورتون ان ۾ شامل آهن.

ج: ننڍا آبادگار يا هاري

- گهٽ زمين رکندڙ آبادگار
- هاري طور ٻنين ۾ ڪم ڪندڙ جنهن کي پنهنجي زمين نه هجي
- مقاطعي طور ٻني ڪندڙ / آباد ڪندڙ

د: زميندار

وچٿرا زميندار جيڪي 16 کان 25 ايڪڙن کان وڌيڪ زمين رکندڙ هجن.

2.5.3 فوڪس گروپ ڊسڪشن / آرگنائيزيشن

ڏنل خاص ٽائيم فريم ۽ پهچ جي بنياد تي 6 فوڪس گروپ ڊسڪشن ڪيا ويا، جيڪي هيٺين ريت آهن:

نمبر	علائقو	طريقي
1.	ليفٽ بينڪ	ننڍا آبادگار
2.	نارا	وڏا آبادگار
3.	گهوٽڪي	عورتون
4.	ڪنٽرول گروپ - سجاول	وچٿرا آبادگار
5.	وڌيڪ اسٽيڪ هولڊر - ميرپورخاص	غير زرعي پاڻي واپرائيندڙ
6.	بدين - متاثر ٿيل	-

پراجيڪٽ جي سلسلي ۾ آءِ ايس اي اي سمري رپورٽ جي جيڪا ڪاپي تيار ڪئي وئي آهي ان جو سنڌي ۾ ترجمو ڪري سڀني آبادگارن ۾ ورهايو ويو ۽ بعد ۾ سيپٽمبر 2005ع ۾ گهوٽڪي، بدين ۽ ميرپورخاص ۾ گڏجاڻيو ڪيون ويون، جنهن ۾ ان بابت آبادگارن کان رايو، صلاحون ۽ مشورا ورتا ويا. جنهن بعد 16، 17 جنوري ۽ 29 مارچ 2006ع تي ٻيهر ورڪشاپ ۽ سيمينار ڪرايا ويا، جنهن ۾ آبادگارن ۽ اين جي اوز جي ڪارڪنن جي وڏي انگ شرڪت ڪئي. جن کي سڄي پراجيڪٽ ۽ ان جي سماجي ۽ ماحولياتي پهلوئن بابت خاص ڄاڻ ڏني وئي ۽ ان بعد ملندڙ موت کي وري پيهر نئين آءِ ايس اي اي جي فائينل ڊرافٽ ۾ شامل ڪيو ويو.

آخر ۾ آڪٽوبر 2006ع ۾ آءِ ايس اي اي رپورٽ کي نئين شڪل ڏني وئي. جنهن بعد وري ان جو سنڌي ترجمو ڪرائي لاڳاپيل آبادگارن ۽ ادارن ۾ ورهائي وئي. جنهن بعد وري فائينل رپورٽ ۾ به ڪجهه تبديليون ڪيو ويون. هر ڀيري آءِ ايس اي اي رپورٽ جو سنڌي ترجمو انوائونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ سيدا پاران ڪيو ويو.

باب ٽيون

ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون

3. ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون

ايريا ۾ سماجي ۽ ماحولياتي اثرن جي جائزي بعد ورلڊ بينڪ جي پاليسين بابت مختصر تعارف هيٺين ريت آهي.

3.1 قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون، پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع

ملڪ اندر ماحوليات جي بچاءَ لاءِ سرڪاري لحاظ کان قانوني طور پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع جي صورت ۾ تحفظ ڏنل آهي ۽ پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع جي صورت ۾ تحفظ ڏنل آهي ۽ پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع جي صورت ۾ تحفظ ڏنل آهي ۽ پاڪستان انوائرونيمنٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع جي صورت ۾ تحفظ ڏنل آهي. ان ايڪٽ هيٺ ماحولياتي قانونن جي پيڪيٽي ڪنڊڙن خلاف سزائون ۽ ڏنڊ مقرر ٿيل آهن.

ماحولياتي حاج لاءِ هيٺ ڏنل پاليسين ۽ رهنمائن جو جائزو ورتو ويو:

1. انوائرونيمنٽل امپيڪٽ اسيسمينٽ: (اي آءِ اي) شيڊول (الف) ۾ چونڊيل پراجيڪٽ
2. انيشل انوائرونيمنٽل اسيسمينٽ: (آءِ اي اي) شيڊول (ب) ۾ چونڊيل پراجيڪٽ

وسپ جي انوائرونيمنٽل اسيسمينٽ، آبپاشي نظام جي بحالي ۽ مرمت واري ڪم جو تفصيل ڊزائين دوران مڪمل ڪيو ويندو. سنڌ انوائرونيمنٽل مئنيجمينٽ پروٽيڪشن ايڪٽ 1972 (اي پي اي) جي درخواست تي اها ڪين به ڏني ويندي، جيڪڏهن ڪو ڪم ڪنهن پروٽيڪٽيڊ ايريا ۾ اچي ويو ته ان ڪم ۾ اي پي اي کي شامل ڪيو ويندو.

3.2 سنڌ واٽر لائيف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972-2001ع ۾ ترميم ٿيل

هي آرڊيننس ملڪ اندر جهنگلي جيوت جي وجود جو محافظ آهي جيڪو جهنگلي جيوت جي شڪار يا خاتمي جي روڪ ڪري ٿو. هي آرڊيننس جهنگلي جيوت وارن علائقن کي تن مختلف حصن ۾ ورهائي ٿو.

1. نيشنل پارڪ:

انهن علائقن ۾ ڪنهن به قسم جو شڪار ڪرڻ توڙي ڪنهن به مقصد لاءِ زمين اڪيڙڻ يا جهنگلي جيوت جي رهائشگاهه کي نقصان رسائڻ تي پابندي مڙهيل هوندي آهي. ته جيئن جيوت جي کاڌ خوراڪ، رهائش ۽ ماحول کي نقصان نه پوي.

2. واٽر لائيف سينچريز:

انهن علائقن کي جهنگلي جيوت جي افزائش لاءِ مخصوص ڪيو ويو آهي ۽ اتي ڪنهن به قسم جي زرعي آبادي، چراگاهه جوڙڻ توڙي جيوت جي گهرن، کاڌن جي وسيلن ۽ ماحول کي نقصان پهچائڻ تي مڪمل طور بندش مڙهيل هوندي آهي. عام ماڻهو کي اوڏانهن وڃڻ لاءِ خاص طور اجازت نامو وٺڻو پوندو آهي ۽ اختيارين جي اجازت سان خاص صورتحال ۾ انهن قانونن ۾ ڪجهه نرمي ڪري سگهبي آهي.

3. گير رزروس

گير رزروس اهي مخصوص علائقا هوندا آهن جتي شڪار خاص اجازت نامي کانپوءِ ڪري سگهيو آهي.

3.3 سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002ع

سنڌ سرڪار 26 آڪٽوبر 2002ع ۾ سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس لاڳو ڪيو، جيئن شراڪتي بنياد تي شفاف نموني سان پاڻي جي ورهاست ڪري سگهجي ۽ زمين جي هر ٽڪڙي تائين پاڻي پهچائي سگهجي ۽ ان ورهاست ۾ آبادگارن کي به شامل ڪجي ۽ انهن جي صلاح مشوري سان آبپاشي جو نظام هلائي وڌ کان وڌ زمينون آباد ڪري بهتر کان بهتر زرعي اڀت حاصل ڪجي. ان آرڊيننس هيٺ اڳ ٿي قائم

ٿيل سنڌ ايريجيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا) کي اهو ڪم سونپيو ويو ته اها صوبي اندر شراڪتي بنياد تي پاڻي جي منصفائي ورڇ ڪري. ان آرڊيننس ۾ هڪ اداري (سيڊا) جو مڪمل اسٽرڪچر ۽ نظام جو ذڪر به ڏنل آهي.

3.4 ڪنوينشن آن ويٽلينڊ آف انٽرنيشنل امپارٽنس رامسر 1971ع (عالمي معيار جي ڏينڊن ۽ پاڻين بابت ڪنوينشن رامسر 1997ع)

پاڪستان ان ڪنوينشن تي صحيح ڪندڙ ملڪ آهي. صحيح ڪندڙ ملڪن تي هيٺان شرط لاڳو ٿين ٿا:

1. عالمي معيار جي ڏينڊن جي چونڊ ڪرڻ
2. ملڪ اندر ڏينڊن جي اهميت ۽ معيار کي بهتر بڻائي ۽ ڏينڊن تي ٻوندڙ ماحولياتي اثرن جا جائزا (EIA) وٺي ۽ قومي معيار جي ڏينڊن جي به حفاظت ڪجي.
3. ڏينڊن کي قدرتي طور محفوظ رکڻ لاءِ ان جي ماحول کي بهتر بڻائي ۽ ڏينڊن جي پاڻي کي گڏو ٿيڻ کان بچائي رکجي.
4. پنهنجي لحاظ کان ڏينڊن تي تحقيق کي جاري رکجي ۽ اتي ايندڙ تبديلين جو بغور جائزو وٺندو رهجي.
5. ڏينڊن جي حفاظت لاءِ ٻين ملڪن ۽ ادارن سان رابطو رکن ۽ ٻين ملڪن جي ڏينڊن جي اهميت تسليم ڪجي. خاص طور جيڪڏهن ڏينڊو يا پاڻي ٻن ملڪن وچ ۾ اچي وڃن.
6. ڏينڊن جي حفاظت لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن جي مدد ڪندو رهجي.
7. ڏينڊن بابت ٿيندڙ تحقيق يا ان جا انگ اکر گڏ ڪرڻ ۾ ادارن جي مدد ۽ رهنمائي ڪرڻ.

هن وقت پاڪستان ۾ 19 ڏينڊن يا پاڻين کي رامسر سائيٽ طور پذيريو ويو آهي. جيئن ته هن وقت تائين وسپ پراجيڪٽ ۾ ڪنهن قسم جي مرمتي ڪم لاءِ ڪنهن علائقي جو تعين نه ڪيو ويو آهي. انڪري اهو نه ٿو چئي سگهجي ته ان پراجيڪٽ جي ڪم سان ڪا به رامسر سائيٽ متاثر ٿيندي يا نه. وسپ اسٽڊي جيتوڻيڪ اثرن جو جائزو وٺڻ لاءِ آهي ان ڪري اهو چئي سگهجي ٿو ته ڪئنال ۽ دستر بيوترين جي پڪي ٿيڻ سان ممڪن آهي ڪنهن پراجيڪٽ جي ويجهو واري ڏينڊ تي ڪي اثر پون.

3.5 ورلڊ بينڪ جون هدايتون ۽ پاليسيون (عام لاڳو ٿيندڙ)

ورلڊ بينڪ جي پراجيڪٽ ڪانسپيٽ ڊاڪيومينٽ ۽ آءِ ايس ڊي ايس ۾ بينڪ جي اڪثر پاليسين ۽ هدايتن کي خاص طور بيان ڪيو ويو آهي.

3.5.1 انوائرونمينٽل اسيسمينٽ:

ورلڊ بينڪ پاران جنوري 1999ع ۾ تيار ٿيل بينڪ آپريشنل پروسيجر (OP_4.01) موجب پراجيڪٽن کي ٽن حصن A, B, C ۾ ورهايو ويو آهي. وسپ پراجيڪٽ ان ڪيٽيگري موجب ڪيٽيگري A ۾ اچي وڃي ٿو. ان ڪري ان پراجيڪٽ جو انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ فريم ورڪ جوڙيو ويندو ته جيئن پراجيڪٽ دوران پيش ايندڙ سڀني مسئلن کي آساني سان منهن ڏئي سگهجي.

3.5.2 نيچرل هيبيٽيس:

سنڌ ۾ 54 وائيلڊ لائيف سينچريز ۽ ڏينڊون آهن جن مان 34 وسپ پراجيڪٽ جي حدن ۾ اچي وڃن ٿيون. انهن مان 3 ڏينڊون ته رامسر ڪنوينشن موجب عالمي سطح جي اهميت جوڳيون ڊڪليئر ٿيل آهن. ان ڪري پراجيڪٽ ايريا ۾ انوائرونمينٽل اينڊ مانيٽرينگ پلان جوڙيو ويندو ته جيئن ايريا ۾ موجود ڪنهن جي جهنگلي جيوت توڙي ڪنهن ٻي جيوت، ماحول يا نظام کي نقصان نه پوي.

3.5.3 رضاڪارائي ٻيهر آبادڪاري:

پراجيڪٽ دوران جيئن ته ڪئنالن، مائينرن، ڊسٽيبيوٽريز ۽ واٽر ڪورسن جي بحالي جو ڪم ڪيو ويندو انڪري اهو ممڪن هيو ته انهن جي ڪنارن تي آباد يا انهن ڀرسان رهندڙ ماڻهن کي ان بحالي جي ڪم جي ڪري ڪين پنهنجا گهر خالي ڪرڻا پئجي وڃن يا ڪين اتان لڏائي ڪنهن ٻي جڳي جڳهه تي آباد ڪيو وڃي. ان ڏس ۾ سنڌ سرڪار جو لينڊ اڪيوزيشن وارو قانون 1983ع اهڙن ماڻهن جي ٻيهر آبادڪاري جي ضمانت ڏئي ٿو.

3.5.4 انٽرنيشنل واٽر ويز:

وسپ پراجيڪٽ سنڌو درياءَ جي پيڇ تي آباد علائقي ۾ موجود آهي ۽ سڄي انڊس بيسن کي انٽرنيشنل واٽرويز ۾ شمار ڪيو ويندو آهي ان ڪري اهو پراجيڪٽ انٽرنيشنل واٽر ويز جي ايريا اندر اچي وڃي ٿو. انڪري ان ڳالهه کي هر ممڪن طور يقيني بڻايو ويندو ته پوڄڻ جي آبادگارن کي پنهنجي حصي جو پاڻي وقت سر ملي سگهي.

باب چوٿون

پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون

4. پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون

4.1 زمين جو مٿاڇرو

سنڌ کي ٽاپوگرافي (زمين جي مٿاڇري) مطابق چئن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. يعني اولهه کان کيرٿر جبل جي قطار وارو زميني حصو، سنڌو درياءَ جي وچ ۽ پاسن وارو حصو، اوڀر ۾ ريگستان وارو علائقو ۽ ڏکڻ ۾ سنڌو درياءَ جي ڊيلٽا وارو حصو.

(الف) کيرٿر جبل جي قطار وارو زميني حصو:

کيرٿر ۾ ٽن سلسلن سان جبلن جون قطارون آهن، جي اتر ڏکڻ جي طرف ۾ آهن ۽ سندس ويڪر 20 کان 50 ڪلوميٽر تائين آهي. کيرٿر جي علائقي ۾ ڪجهه زمين آهي جيڪا اڪثر خشڪ ۽ بيابان آهي.

(ب) سنڌو درياءَ وارو حصو:

هي حصو سنڌو درياءَ جي ايريا تي مشتمل آهي. هي حصو 580 ڪلوميٽر ڊگهو ۽ 51,800 چورس ڪلوميٽر آهي. ان جي لهواري اتر ۽ ڏکڻ جي هيٺانهين طرف آهي. اهي اهو سمنڊ جي سطح کان اوچائي ۾ 100 ميٽر مٿي آهي.

- لاڙيا ڏکڻ واري حصي جي ايراضي ڏکڻ حيدرآباد جي آهي.
- وچولو سنڌ وارو حصو نوابشاهه ۽ نوشهرو فيروز وارو علائقو آهي.
- اتر سنڌ وارو علائقو لاڙڪاڻي، جيڪب آباد ۽ شڪارپور تي ٻڌل آهي.

(ج) ٿر وارو علائقو:

وارين جي ڀتين وارو هي سنڌو علائقو اتر سنڌ ۾ آهي. اتر ۾ ان کي اڇڙو ٿر ۽ ڏکڻ ۾ ٿر چئجي ٿو. ٿر ۾ هڪ ننڍو جبل به آهي جنهن کي ڪارونجهر جبل چئجي ٿو.

(د) انڊس ڊيلٽا:

ڊيلٽا وارو علائقو ٺٽي ۽ بدين جي علائقن ۾ آهي جنهن ۾ سنڌو درياءَ جي پاڻي جو چوڙو ڊيلٽا جي ذريعي سمنڊ ۾ ٿئي ٿو. ڪوسٽل وارو علائقو 10 کان 40 ڪلوميٽر سمنڊ جي لهرن ۾ اچي ٿو ۽ ڪجهه تمر جي ٻيلي سان ڀريل آهي. پراجيڪٽ جي ايريا تنهن ايريا وٽر بورڊن (تقريبن سنڌو درياءَ جي لت وارين زمين) تي مشتمل آهي.

4.2 موسم:

سنڌ صوبي جي موسم نيم گرم ۽ خشڪ آهي يونيسڪو جي مطابق سنڌ جي موسم کي ٽن درجن ۾ ورهايو ويو آهي.

(الف) سامونڊ علائقو ٺٽي جي ڏکڻ وارو حصو

(ب) ڏاکڻو حصو جيڪي ٺٽي ۽ حيدرآباد ۽ نوابشاهه واري حصي تي مشتمل آهي.

(ج) اتر وارو حصو جيڪو نوابشاهه کان جيڪب آباد تائين آهي.

سمنڊ واري علائقي ۾ هڪ سال تائين سراسري 175.200 ملي ميٽر برسات پئي ٿي. اتر واري گرم علائقي ۾ گرمي درجو 53

سينٽي گريڊ تائين پهچي ٿو. هوائن جو رخ اولهه کان ڏکڻ اولهه طرف سمنڊ واري علائقي طرف ۽ ڏکڻ اوڀر کان اتر وارن علائقن طرف ٿئي ٿو.

4.3 آبپاشي ۽ سمنڊ جو نظام:

سنڌ جي جديد آبپاشي جو نظام 70 سال کن پراڻو آهي جڏهن ته پهريون سکر بئراج 1932ع ۾ ٺاهيو ويو ۽ ان کانپوءِ ڪوٽڙي

1955ع ۽ گڊو 1962ع ۾ جڙي راس ٿيا. هنن تنهن بئراجن جي ڪل آبادي 60 ۽ 46 هزار هيڪٽر تي ٻڌل آهي ۽ هن سان گڏ ڪجهه

بلوچستان صوبي زمين شامل آهي. هنن بئراجن جي پاڻي تي 5.186 ملين هيڪٽر زمين آبپاشي جي پاڻي ۾ آباد ٿئي ٿي جيڪا هيٺ

ڏيکاريل آهي. انگن ۽ اکرن مطابق 80 سيڪڙو سنڌ جي زرخيز زمين بئراج جي پاڻي تي آباد ٿئي ٿي.

ٽيبل. 4.1 بئراج جي ڪمانڊ جي مطابق ايراضي ڏيکاري ٿي

بئراج	1997		1998		1999	
	ڪمانڊ ايريا	آباد ٿيل ايريا	ڪمانڊ ايريا	آباد ٿيل ايريا	ڪمانڊ ايريا	آباد ٿيل ايريا
1. گڊو	20.0	20.5	17.0	17.0	21.0	15.9
2. سکر	53.0	52.7	60.6	59.8	55.4	59.6
3. ڪوٽڙي	27.0	26.8	22.4	23.2	22.7	23.5
4. سنڌ	4.360	4.559	5.463	5.099	6.046	5.186

ذريعو: ڊولپمينٽ اسٽيٽسٽڪس آف سنڌ، 2001 ع صفحو 71 ملين ۾

سنڌ جي آبپاشي جو نظام 14 مين ڪئنالن، 1446 ڊسٽريبيوٽريز، مائينرن ۽ واٽر ڪورسز تي مشتمل آهي ۽ هن سڄي نظام جي ڊيگهه 75000 ميل آهي. چوڏنهن ڪئنالن مان پنج سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي ۽ 9 کاٻي پاسي آهن. هر هڪ مين ڪئنال جي آبادي لائق ايراضي مختلف آهي. روهڙي ڪئنال آبادي لائق ايراضي سڀني ڪئنالن کان گهڻي آهي. جڏهن ته خيرپور اولهه ڪئنال جي آبادي لائق ايريا سڀني ڪئنالن کان گهٽ آهي. رائييس ڪئنال ۽ بيگاري فيڊر سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي ۽ پنجاري ۽ قليلي درياءَ جي کاٻي پاسي پاڻي پهچائيندڙ نان پرنيل ڪئنال آهي، جيڪي صرف سال ۾ خريف جي موسم ۾ آبپاشي جو پاڻي پهچائيندا آهن ۽ هي ڪئنال پيئڻ جو پاڻي تقريبن سڄو سال پهچائيندا آهن.

جر جو پاڻي گهٽ نيڪال ٿيڻ سبب زمين ۾ سر ۽ ڪلر وڌي ٿو ۽ وقتائتي برسات جي نه پوڻ جي ڪري آبپاشي جو پاڻي تمام اهم ڪردار ادا ڪري ٿو.

4.4 جر جو پاڻي:

سنڌ جي زرعي آبادي وڌائڻ تي سنڌ جو جر وارو پاڻي ڪارو هجڻ تمام گهڻي رڪاوٽ بڻيل آهي. سنڌ جو جر جو تقريبن 80 سيڪڙو پاڻي لوڻيانو ۽ ڪارو آهي ۽ فقط تقريبن 20 سيڪڙو ڪجهه مٺي پاڻي جي جرجا ته ٺهيل آهن پر مسلسل 7 کان 8 سالن تائين پاڻي جي ڪوٽ برسات جي نه پوڻ ڪري جتي منو پاڻي زير زمين موجود هو اتي سنڌ جي زرعي آبادي جو دارومدار زير زمين جي پاڻي تي رهيو. جڏهن ته منو پاڻي زير زمين سنڌو دريائن جي کاٻي پاسي موجود آهي ۽ جڏهن ته ڪجهه ٻين جڳهن تي منو پاڻي زير زمين ملي ٿو. سنڌ ۾ 30000 خانگي ۽ سرڪاري ٽيوب ويل زرعي آبادي لاءِ لڳايا ويا آهن. تمام گهڻا ٽيوب ويل لڳائڻ سان مٺي پاڻي جي جر کي خطرو ٿيندو ۽ ان سان گڏوگڏ زير زمين منو پاڻي ڪاري ۾ تبديل ٿيندو ۽ پڻ زرخيز زمينون ڪلرائيون ۽ بئجرتي وينديون. موجوده زير زمين پاڻي سطح تي تقريبن 5_1 ميٽر جي لڳ ڀڳ آهي ۽ جبل وارن علائقن ۾ ڪجهه وڌيڪ آهي پر درياءَ جي ڪڇي واري ۽ ان جي ويجهڙائي واري علائقي ۾ زير زمين وسيع پاڻي موجود آهي ۽ هنن علائقن ۾ ڪجهه گهٽ اوچائي واري سطح تي زير زمين حاصل ڪري سگهجي ٿو.

4.5 پاڻي تائين پهچ:

سنڌ صوبي ۾ پاڻيءَ جي ڪجهه ڏهاڪن کان پاڻي جي ڪوٽ محسوس ڪئي وئي آهي. خاص طور تي آبپاشي جي نظام ۾ پاڻي جي ڪوٽ ۽ ان سان گڏوگڏ سر ۽ ڪلر ۾ واڌ آئي آهي. آبپاشي جي پاڻي جي رسد ۾ ڪئنال جي مهڙ کان زمين تائين 40_30 سيڪڙو گهٽجي ٿي، ڇاڪاڻ ته سڄي ملڪ پر خاص طور تي سنڌ صوبي ۾ گهٽ مرمت ۽ گهٽ سار سنڀال جي ڪري آهي. پاڻي جو نقصان خاص طور وائر ڪورس جي ڪمانڊ ايريا ۾ فصل جي آبادي گهٽ ٿيڻ جو سبب بڻجي ٿو ۽ ان سر ۽ ڪلر به وڌن ٿا. انهن علائقن ۾ ماحولياتي اثر به تمام گهڻا خراب ٿين ٿا جتي زير زمين پاڻي ڪارو آهي ۽ اتي آبپاشي جي پاڻي جي رسائي نٿي ٿي سگهي.

4.6 سمر ۽ ڪلر:

سنڌ صوبي ۾ تمام وسيع آبپاشي نظام موجود آهي سندس زمين گهٽ سلوپ رکندڙ ۽ تمام گرم موسم رکندڙ آهي. ڪئنالن مان سيمي ۽ غلط طريقن جي آبپاشي جي استعمال جي ڪري سمر ۽ ڪلر ۾ ڪافي زرخيز زمينون اچي خراب ٿي ويون آهن، تنهن ڪري فصل واري آبادي گهٽجي پئي. فصل جي پيداوار وڌائڻ ۽ زمين جي زرخيزي کي برقرار رکڻ لاءِ جرجي سطح 3 ميٽر گهٽ هجڻ گهرجي. ٽيبل 5.5 ۾ سمر ۽ ڪلر هيٺ آيل زمينون ڏيکاريل آهن ۽ ان سان گڏوگڏ پاڻي کوٽ جي ڪري سمر ۽ ڪلر پڻ گهٽجي ويو.

ٽيبل نمبر 5.5

سمر جي ليول (0 کان 5 فٽن تائين جي واٽر ٽيبل) جون مهينو

000 ايڪڙ

2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	صوبا
4	1	2	2	6	6	5	5	5	پنجاب
3	59	7	6	48	38	47	26	31	سنڌ

ذريعو: اسڪارپ مانيٽرنگ، واڀڙا، لاهور.

ڊولپمينٽ اسٽيٽڪس پنجاب 2002 ۽ 2004 صفحو نمبر 36

ڊولپمينٽ اسٽيٽڪس سنڌ 2002 ۽ 2004 صفحو نمبر 69 ۽ 71.

5.7 پاڻي ۽ فصل وارا علائقا:

تاريخي طور تي آبادگارن کي فصلن جي گهرج کان گهٽ پاڻي ڏنو ويو آهي ۽ شروعات کان وٺي آبپاشي نظام جي پاڻي جي تقسيم وارا بندي جي طريقي سان ڪئي وئي آهي. تنهن ڪري پاڻي جي رسد مختلف فصلن جي پوکي مطابق ڪئي وئي آهي. جڏهن ته سنڌ جي زمين جي ورهاست ٽيمپريچر برسات ۽ گڏيل فصلن جي مطابق ڪئي وئي آهي ان موجب ئي پاڻي جي تقسيم جو تعين ڪيو ويو آهي. جڏهن ته سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي کي چانورن جو علائقو مقرر ڪيو ويو آهي. تنهن ڪري ان پاسي کي نان پرنيل پاڻي جي نظام هيٺ رکيو ويو آهي.

باب پنجون

پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا

5. پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا

هي حصو پاڻي جي شراڪتي نظام ۽ هاڻوڪن ادارتي سڌارن پاڻي جي انتظامن تي غور بابت آهي خاص طور تي وسپ سنڌ حڪومت آبپاشي ۽ سر جي سڌارن بابت تمام اهم قدم کنيا آهن. تمام وسيع مقصد جي تجويز ڏنل سڌارن جو مقصد اهو آهي ته پاڻي جي نظام ۾ آبادگارن ۽ پن واسطو رکندڙ ادارن کي ان ۾ حصو وٺڻ ۽ آبپاشي جي نظام کي گهرج مطابق منتقل ڪرڻ. هنن سڌارن کي چئن سطحن تي جوڙيو ويو آهي:

1. سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا)
 2. ايريا واٽر بورڊ، سڀني 14 ڪئنائن تي جيڪي ٽن بئراجن مان نڪرن ٿا.
 3. آبادگارن جون تنظيمون، جيڪي مائينريا ڊسٽريبيوٽري جي هيڊ ريگيوليٽر کان وٺي انهن جي آخر تائين پاڻي جي برابر ورهاست ۽ انهن سان لاڳاپيل شين جي سار سنڀال ڪرڻ ۽ ان سان گڏوگڏ آبپاشي اوڳاڙڻ جو ڪم ڪنديون ۽ واٽر ڪورس تنظيمون واٽر ڪورس جي سطح تي ٺاهيون ويون آهن ۽ ٺاهيون وينديون.
- جيتوڻيڪ سڌارن جا مقصد اڪسسائينڊڙ ڏسجن ٿا ۽ ان سان گڏوگڏ سڌارن تي قدم صحيح طرف کنيا وڃن ٿا. وسيع طور سڌارن کي مان ڏيڻ جي بغير به سڌارن جو مقصد حاصل ڪري سگهجن ٿا ڇاڪاڻ ته سڌارن جا اثر خود ان کي صحيح جي طريقيڪار مان گذارن ٿا. موجوده حالت ۾ گهٽ ۾ گهٽ چار اهڙا جزا (فورم) آهن جن تي مستقبل ۾ سڌارا ترقي ڪندا.

1. شراڪتي مضبوطي، لچڪدار ۽ ادارتي طور تي برابري نمائندگي.
2. شروعاتي طور اسان ٽن مک پراجيڪٽن آن فارم واٽر مئنيجمينٽ پراجيڪٽ، نيشنل ڊرينيج پروگرام ۽ ٻين پراجيڪٽن مان سبق سکيو آهي.
3. سيڊا سڀني واٽر ڪورس ايسوسيئيشن، آبادگار بورڊ ۽ ايريا واٽر بورڊن جي سطح تي شراڪتي ۽ شفاف نظام گهري ٿو.
4. آبادگارن جي نمائندگي اي ڊبليو بي ۽ سيڊا اهڙي نسبت بنياد تي هجي جيڪا انهن جي پاڻي سان لاڳاپيل مسئلن جي اثرائتي بنيادن تي مدد ڪري سگهي.
5. آبادگارن کي اهڙا اختيار ڏنا وڃن ته جيئن پنهنجا فرض مڪمل طور تي نڀائي سگهن ۽ اي ڊبليو بي ۽ سيڊا جي ڪنهن به مدد جي بغير پاڻي جي ورهاست ۾ آبپاشي اوڳاڙڻ جا ڪم ڪري سگهن، تنهن ڪري هي قانوني تجويز گهري ٿو، جنهن جي مدد سان گهريل لاپ حاصل ڪري سگهجي. آبادگارن جي تنظيمن تي اختيار ڏيڻ گهرجن جيڪي ايريا واٽر بورڊن جي خرچن جي مانيٽرنگ ڪن ڇاڪاڻ ته اهي 60 سيڪڙو آبپاشي سيڊا کي ڏين ٿا.

آبادگارن جي شراڪت کي مدنظر رکندي اها اميد ڪري سگهجي ته آخرڪار پاڻي جي صحيح انتظام، پاڻي جي نظام حاصل ڪري سگهجي ٿو. ان مان وڌيڪ اها اميد ڪري سگهجي ٿي ته پاڻي جو بهتر استعمال ٿي ۽ پاڻي ذخيرو به ڪري سگهجي، تنهن هوندي اهو نوت ڪرڻ گهرجي ته موجوده پاڻي جي تقسيم جو نظام سنڌ صوبي ۾ تمام غير برابري وارو آهي. انهيءَ لاءِ فصل جي ورهاست جي ڪڙمي غير محفوظ آهي. اهڙين حالتن هيٺ، آبادگارن تي شراڪتي ۽ شفاف تقسيم جي پڪ ڏيڻ ته جيئن ته تجويز ڏنل سڌارا برقرار رکي سگهن، واقعي ڏکيو محسوس ٿئي ٿو.

سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002 ع جي مطابق هيٺيان حصا چئن ادارتي سطحن تي نمائندگي ڪن ٿا.

5.8 واٽر ڪورس جي سطحن تي تنظيمون:

رسمي طور تي آبادگار پنهنجو پاڻ واٽر ڪورس تي پاڻي جي تقسيم ۽ سار سنڀال ڪن ٿا ڇاڪاڻ ته انهن سڀني جي گڏيل زمين ان واٽر ڪورس تي آهي، ادارتي سڌارن جي ذريعي واٽر ڪورس جي سار سنڀال ۽ صحيح پاڻي جي تقسيم جو انتظام ڪرڻ ۽ ان سان گڏوگڏ آبپاشي نظام جو صحيح انتظام ڪرڻ آهي، انهيءَ لاءِ به تنظيمون هيٺين سطح تي SWMO 2002 جي مطابق جوڙيون ويون آهن ۽ جوڙيون وينديون.

5.9 آبادگار تنظيم (ايف او)

آبادگار جون تنظيمون دستيابو ٿيڻ ۽ مائينر سطح تي ٺاهيون ويون آهن ۽ پڻ ٺاهيون آهن پر جيڪڏهن گهٽ ۾ گهٽ ٻه ڀاڱي ٽي ايف او جي ڪمانڊ ايريا وائر ڪورس ايسوسيئيشن جي ڊبليو سي اي ايس جي هيٺ اندراجي ٿي. جنرل باڊي فارمر آرگنائيزيشن مشتمل ٿي ٿي ته هڪ هڪ نمائندو هر هڪ وائر ڪورس ايسوسيئيشن مان ۽ DBGBF جا نمائنده ساڳي مائينر دستيابو ٿيڻ جي فارمر آرگنائيزيشن مان چونڊيا ويندا. گهٽ ۾ گهٽ جنرل باڊي جي ميمبرن جو تعداد 21 ۽ جيڪڏهن ڊبليو سي اي ۽ ڊي بي جي. جي ميمبرن جو تعداد 21 کان گهٽ آهي ۽ پوءِ اهي برابر نمائندن جو تعداد جنرل باڊي لاءِ چونڊيندا جيئن اها گهٽ ۾ گهٽ 21 ميمبرن تي مشتمل هجي ايف او جي بناوت ۽ دستيابو ٿيڻ / مائينر جي انتظام جي منتقلي ايف او ڏانهن جيڪو هڪ بنيادي قدم منتقلي گورنمينٽ آبپاشي کاتي جي نظام آبادگارن ڏانهن. ايف او ذميوار هوندي مائينر / دستيابو ٿيڻ جي سار ۽ سنڀال لاءِ ۽ پڻ آبپاشي ڊرينيج سيس اڳاڙڻ لاءِ ۽ گڏوگڏ پاڻي جي صحيح تقسيم ڪرڻ ايف او جي ذميواري هوندي ۽ ان کان علاوه Flood Possessing Works ڊرينيج ۽ سيوريج نظام ايف او جي حوالي ڪيو ويندو.

5.10 ايريا وائر بورڊ (اي ڊبليو بي):

ايريا وائر بورڊ مين ڪئنال تي جوڙيو وڃي ٿو ان جو ڪم آهي ته زمين ڪئنال جي منڍ کان آخر تائين پاڻي جي صحيح تقسيم ڪرڻ، ڪئنال ۽ ان سان لاڳاپيل شين جي مرمت ۽ سار سنڀال ڪرڻ. ان سان گڏوگڏ ڊرينيج نظام جيڪو ان جي ڪمانڊ ايريا ۾ اچي ٿو ان جي مرمت ۽ سار سنڀال ڪرڻ ۽ پڻ پنهنجي حصي جو آبپانو گڏ ڪرڻ، جيڪو سندس ايف او مان جمع ڪرايو ٿو وڃي. ايريا وائر بورڊ چيئرمين 12 ميمبرن تي مشتمل آهي ۽ ڊائريڪٽر ايريا وائر بورڊ جو سيڪريٽري هوندو.

5.11 سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا)

هن آرگنائيزيشن جو ڪم آهي ته اها سڄي صوبي جي آبپاشي ۽ ڊرينيج جي نظام جي سار سنڀال ڪري.

سيڊا جي جوڙجڪ هيٺين ريت آهي:

- (الف) چار نمائنده سنڌ سرڪار مان نامزد ڪيا ويا آهن ان سان گڏ چيئرمين ۽ چار تعليمي ادارن جا نمائنده.
 - (ب) پنج چونڊيل ميمبر. هڪ ايف او هڪ گڊو ۽ ڪوٽڙي بئراج جي ايف او مان ۽ جڏهن ته 3 سکر بئراج جي ايف او مان
 - (ج) اهم سرڪاري عملدار جيئن ته ايڊيشنل چيف سيڪريٽري (ڊولپمينٽ) آبپاشي ۽ بجلي، ايگريڪلچر ۽ فنانس کاتي جا سيڪريٽري، پراوينشل ڪو آرڊينيٽر اين ڊي پي ۽ ايم ڊي. سيڊا.
- سيڊا سنڌ جي تنهي بئراجن جي آپريشن ۽ مينٽيننس جو ڪم سار سنڀال ڪندي ۽ ان سان گڏوگڏ مک ڊرينيج سسٽم جو به خيال رکندي.

5.12 وائر الوڪيشنز ڪاميٽي

هڪ تمام اهم آرڊيننس جي پهلوئن مان هڪ وائر الوڪيشنز ڪاميٽي به آهي جيڪا سيڊا، اي ڊبليو بي ۽ ايف او سطح تائين جوڙي ويندي. هي ڪاميٽيون پاڻي جي ورهاست جو ڪم ڪنديون، جنهن کي تمام اهم پهلوئي نظام جو چئي سگهجي ٿو.

5.13 ادارتي سڌارن جي موجوده صورتحال

سنڌ وائر مينيجمينٽ آرڊيننس نظام هيٺ سنڌ صوبي ۾ سنڌ اريگيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي قائم ٿي چڪي آهي، جيڪا اڃا تائين پنهنجي شروعاتي مرحلي ۾ آهي ۽ ڪمزور هجڻ سبب اڃان تائين ٽيڪنيڪي بنيادن تي اريگيشن اينڊ پاور ڊپارٽمينٽ تي پاڙي رهي آهي. وسپ هيٺ سيڊا ۾ اندر به سڌارن جي ان ترقي ۽ بين شين ۾ پاڻي ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪئي ويندي. سيڊا ۾ موجود انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ کي هن پراجيڪٽ هيٺ وڌيڪ هٿي وٺرائي ويندي، سڀ کان وڌيڪ زور آبادگار تنظيمون ٺاهڻ ۽ ان کي مضبوط بنائڻ تي ڏنو پيو وڃي. سيڊا جي آگسٽ 2006 ع واري ماهوار بليٽن موجب هن وقت تائين تنهي ايريا وائر بورڊن ۾ 213 آبادگار تنظيمون جڙي راس ٿي چڪيون آهن. هن وقت تائين سڀ کان وڌيڪ آبادگار تنظيمون نارا ڪئنال ايريا وائر بورڊ ۾ 141 ٺهيو آهن. سنڌ آن فارمر وائر مئنيجمينٽ ۽ قومي پروگرام هيٺ هن وقت به آبادگار تنظيمن کي وڌيڪ سگهارو بڻايو پيو وڃي. اندازو آهي ته تنهي ايريا وائر بورڊن جي سڀني مائينرن تي آبادگار تنظيمون جوڙيون وينديون. وسپ ايف او کي پاڻي ڀرو ڪرڻ ۽ انهن کي پلاننگ ۽ ڊزائيننگ جي ڪم ڪار ۾ شامل ڪرڻ کي هٿي ڏيندي.

آبيانو ۽ اوڳاڙي؛

سنڌ ۾ هن وقت آبياني جي اوڳاڙي جو اندازو پاڻي جي مقدار ۽ آبادي هيٺ ايندڙ زمين جي ايراضي سان لڳايو ويندو آهي. ان کانسواءِ آبياني نظام جي مرمت ۽ سار انيال تي ايندڙ خرچ ڪي به نظر ۾ رکي آبياني جو حساب ڪتاب ٺاهيو ويندو آهي. هن وقت آبياني نظام ۾ آبياني جي اوڳاڙي گهٽ ۽ ان تي ايندڙ خرچ تمام وڌيڪ آهي. جڏهن ته آبياني کان وٺي نظام جي بحالي جي ڪمن ۾ به آبادگارن جي عدم شرڪت سبب مسئلا پيدا ٿي رهيا آهن. پاڻ؛ جي وقت سر ۽ پوڄڻ ۾ رسد نه ٿيڻ سبب هاڻي آبادگارن کان آبياني جي اوڳاڙي ڪرڻ به ممڪن نه رهيو آهي. ان سلسلي ۾ آبادگارن ۽ آبياني کاتي ۾ اختلاف اڪثر ڪري ٿيندا رهندا آهن.

هاڻي ادارتي سڌارن ذريعي جڏهن سڄو نظام ئي آبادگارن حوالي ڪيو ويندو ته آبادگار تنظيمن لاءِ انهن کان آبيانو اوڳاڙڻ آسان ٿي پوندو. ۽ آبادگار پنهنجي ئي ان گڏ ڪيل رقم مان نظام جي مرمت ۽ سار سنڀال به ڪري سگهندا.

سنڌ ۾ ايف او فارميشن اينڊ مئنيجمينٽ ٽرانسفر

نمبر شمار	ايريا واٽر بورڊ	ٽوٽل آبادگار تنظيمون	رجسٽرڊ ٿيل آبادگار تنظيمون	آءِ ڊي ايم تي تي صحيح ٿيل
گڊو بئراج				
1	بيگاري سنڌ فيڊر	85	0	0
2	ڊيزرت پٽ فيڊر	45	0	0
3	گهوٽڪي فيڊر ڪئنال	49	17	12
سڪر بئراج				
4	نارا ڪئنال ايريا واٽر بورڊ	170	162	141
5	ويسترن ڪئنال ايريا واٽر بورڊ (دادو + 111 رائييس 72)	183	0	0
6	خيرپور اريگيشن سرڪل (ايسٽ اينڊ ويسٽ فيڊر ڪئنال)	123	2	0
7	روهڙي ڪئنال سرڪل	283	7	0
ڪوٽڙي بئراج				
8	ليفٽ بينڪ ڪئنال ايريا واٽر بورڊ (قليلي 75 + اڪرم واھ 48)	105	24	22
9	ڪلري بگ هاڙ فيڊر سرڪل	110	0	0
10	پنجاري سرڪل	113	0	0
بيا				
	لفت اريگيشن رور انڊس	1	1	0
	ٽوٽل (14 ڪئنال)	1312	213	175

ذريعو: سيدا ماهوار بليٽن، آگسٽ 2006

5.14 وسپ سان لاڳاپيل موجوده مسئلا

موجوده نون قانون، پاليسي ۽ ادارتي سڌارن جي بنياد تي ڪافي مسئلا آهن جيڪي وسپ قائم ٿيڻ تي اثر وجهن. هي بنيادي طور تي وسپ جي عملي لاءِ ذهن ۾ رکيا وڃن. لاڳاپيل مسئلا هيٺ ڏنا وڃن ٿا:

5.14.1 گهٽ ڄاڻ ۽ سجاڳي

- تمام گهڻا آبادگار مڪمل طور تي فارمر آرگنائيزيشن جي بناوت ۽ ان جي ڪمن کان بي خبر آهن.

- دستريبيوترن ۽ مائينرن جي آبادگار منتقلي بابت آبپاشي ملازم به گهڻي ڄاڻ نه ٿا رکن.
- سنڌ ايريجيشن ۽ ڊرينيج اتارتي ۽ ايريا واٽر بورڊس ۾ پنهنجي پنهنجي ذميواري ۾ تمام گهٽ سمجهوتو آهي.
- اهو اڃا تائين واضح نه ٿي سگهيو آهي دستريبيوتر ۽ مائينرن جي هيڊ ريگوليٽن جي مرمت ۽ سار سنڀال لاءِ اي ڊبليو بي ايف ۽ ايف اوز مان اصل ذميواري ڪير آهي
- سڄي ڪئنال تي پاڻي جي تعمير يا ورهاست لاءِ تمام گهٽ وضاحت آهي.

نتيجا

فارمر آرگنائيزيشن ۽ هاري عام طور تي پابندي سان وارا بندي سسٽم متعين نه ٿا ڪن ۽ ان سان لاڳاپيل تبديليون انهيءَ لاءِ پاڻي جي انتظام جي نظام گهرج جي بنياد تي هلي ٿو جيڪڏهن اهو رسد جي بنياد تي ٿيڻ گهرجي ۽ ان سان گڏوگڏ آبادگارن ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ کي بنيادي طور تي غور ڪرڻ گهرجي.

5.14.2 تحفظات

ايف او جي ميمبرن سان تفصيلي بحث ۽ مباحثي مان ظاهر ٿئي ٿو ته اهي خودمختيار نه آهن آبيانو اوڳاڙڻ آبادگارن کان انهيءَ لاءِ ڪجهه آبادگار آبيانو نه ٿا ڏين. تنهن ڪري ايف اوز کي آبيانو اوڳاڙڻ لاءِ مڪمل طور قانون اختيار ڏنا وڃن. تنهن ڪري آبياني جي صحيح اوڳاڙ هلي ڪري ڪجهه مسئلا پيدا ڪندي جنهن جي ڪري ايف اوز ۽ آرگنائيزيشن جي جدوجهد تي اثر پوندا.

نتيجا

- ٽيڪنيڪل تربيت مائينرن جي مرمت ۽ سار سنڀال جي لاءِ فارمر آرگنائيزيشن کي نه ڏنيون ويون جيڪي فارمرز مطابق ڏيڻيون آهن
- آبادگارن يا فارمر آرگنائيزيشن کي آبيانو اوڳاڙڻ جي تربيت ڏيڻ گهرجي جيئن ته اڃا تائين اڌار آبپاشي يا سيدا جا ملازم فصل جو تجزيو ڪن ٿا. ان ڪري ايف او جي اختيارن تي غير مثبت اثرات پون ٿا.
- ايف او کي مڃستريت اختيار ڏيڻ گهرجن آبيانو اوڳاڙڻ لاءِ جڏهن ته مڃستريت اختيار نه ٿي سيدا جي ملازم ۽ اي ڊبليو بي جي ملازم کي ڏنل آهن فقط روئينو جي ملازم کي آهن.
- آبادگار ۽ ٻين مختلف پاڻي سان واسطو رکندڙن سان بحث ۽ مباحثي مان شروعاتي طور تي ظاهر ٿئي ٿو ته آبپاشي نظام تمام گهٽ شفاف آهن. هن موجوده وقت ۾ حڪومت جي طرفان پاڻي جي سڌارن ۾ واٽر الوڪيشن ڪاميٽين، سيدا، اي ڊبليو بي، ايف او جوڙيون وينديون، جنهن ۾ آبادگارن جي وڌ مان وڌ شراڪت هئڻ گهرجي. تنهنڪري عملي طور تي آبادگارن جا اعتراض ڏيکارڻ ڪجهه سبب پاڻي جي گهٽ شفاف تقسيم ۽ مسلسل رڪاوٽ ۽ سخت ڌمڪي برقرار رکڻ ۾.

5.14.3 نمائندگي

- آبادگارن جي نمائندگي ايريا واٽر بورڊ ۾ گهٽ سمجهي وڃي ٿي.
- ساڳي طرح سيدا ۾ جڏهن ته 5 نمائندا ان جي باڊي ۾ جڏهن ته ان جا 16 ميمبر آهن. ان جو مقصد ته سيدا بورڊ گڏجاڻي ڪري سگهي ٿي بغير ڪنهن ايف او جي نمائندي حاضر هجڻ جي. ساڳي طرح 11 ٻيا ميمبر ايف او جي نمائندن جي مخالفت ڪري سگهن ٿا.
- آبادگارن جي چونڊ ايف او جي ميمبر شپ لاءِ نامينيشن يا سليڪشن جي بنيادن تي ٿيندي آهي پر اليڪشن جي بنياد تي ادارتي سڌارن جي گهرج مطابق ٿيڻ گهرجن.
- هن وقت ڊبليو سي اي ايس ۽ ايف او جي سطح تي آبادگارن ۽ عورتن جي نمائندگي جي پڪ لاءِ اهڙو ڪوبه اهڙو بندوبست نه آهي.

نتيجا

هارين ۽ عورتن جي ايف اوز، ايريا واٽر بورڊ ۽ سيدا جي سطح تائين نمائندگي هجڻ جي گهرج آهي.

5.14.4 فارمر آرگنائيزيشن جو ڪردار ۽ اثر

- ادارتي تبديليون آبپاشي جي نظام ۾ تمام آهستي ٿي رهيون آهن. هن وقت آبادگار تنظيمن جي بناوت اثرائتي طور تي نه صرف نارائون ڪيئن ڪمانڊ ايريا ۾ آهي. جڏهن ته ان گهڻو حصو وچولي درجي جي آبادگارن جو آهي.
- آبادگار تنظيمن کي مڪمل اختيار ڏنا وڃن ته جيئن اهي مضبوط ٿي سگهن. ان مان آبادگار تنظيمن جي ڪارڪردگي کي معلوم ڪري سگهجي ٿي.
- بحث ۽ مباحثن تحت عورتن جي نمائندگي ڊبليو سي اي ۽ ايف او جي سطح تي معلوم ڪري سگهجي ٿي ۽ جڏهن ته ڪا به ثقافتي رڪاوٽ نظر نه اچي رهي آهي.
- موجوده وقت ۾ سنيون آبادگار تنظيمون آبپاشي صحيح نموني اوڳاڙي رهيون آهن. تنهن هوندي اهو مشاهدو ڪيو ويو آهي ته اهي فقط 60 سيڪڙو آبپاشي اوڳاڙين ٿيون، جيڪو سڀا آرڊيننس 2002 جي ايگريڪلچر جي مطابق سڀا وٽ جمع ڪرائين ٿيون. باقي بچيل 40 سيڪڙو آبپاشي پنهنجن مائينرن/ ڊسٽريبيوٽرن جي مرمت ۽ سار سنڀال تي خرچ ڪرڻو آهي پر اهو اوڳاڙي نه سگهيو آهي. جيڪڏهن آرڊيننس ۾ ڪٿي به لکيل نه آهي ته 40 ايف او مائينرن ۽ ڊسٽريبيوٽرن جي مرمت، سار سنڀال ۽ آفيس جي استاف لاءِ خرچ ڪجي يا نه. پر ان ۾ واضح ٿيل آهي ته 60 سيڪڙو آبپاشي جو هر هڪ ايف او کي اي ڊبليو بي کي ڏيڻو آهي. ٻيو ته آبادگارن اهي خدشات ظاهر ڪيا آهن ته متان 40 سيڪڙو ۾ گهٽتائي آندي وئي ته پوءِ ايف او صحيح نموني سان مائينرن يا ڊسٽريبيوٽرن جو انتظام نه هلائي سگهنديون.

نتيجا

- ايف او جي صلاحيت کي سڌارڻ لاءِ ڪهڙا اپاءَ ورتا وڃن جيئن مائينرن يا ڊسٽريبيوٽرن ۽ واٽر ڪورس n جي مرمت ۽ سار سنڀال ڪري صحيح نموني ڪري سگهجي.
- شروعاتي طور تي عورتن ۽ آبادگارن جي فارمر آرگنائيزيشن ۾ نمائندگي جي برابري پڪ ڏني ٿي. فارمر آرگنائيزيشن سني نموني سماجي اڪساءَ ڪري سگهجي ٿي. اهو تمام سٺو ٿيندو ته فارمر آرگنائيزيشن جي ڪائونسل کي اختيار ڏجن. غير سرڪار تنظيمون سني نموني ڪردار نڀائي سگهن ٿيون.

5.14.5 زميندارن ۽ مقعطيندارن جي وچ تعلقات:

آبادگار تنظيمن ۾ گهٽ زمين رکندڙ آبادگارن جي شرڪت گهٽ آهي ۽ ان مسئلي جو اهم سبب سماجي جاڳرتا نه هجڻ آهي. تنهن ڪري ان کي تيز ڪرڻ گهرجي. خاص طور تي ننڍن آبادگارن ۽ هارين کي ڄاڻ ڏيڻ گهرجي.

نتيجا:

واضح طور تي صاف ظاهر آهي ته آبپاشي جي نظام جي سڌارن لاءِ تربيت ضروري آهي، جيستائين آبادگارن جي گهڻي شرڪت جي پڪ نه ڏني ويندي تيستائين نظام شفاف ٿي نه سگهندو. جيستائين زميندارن ۽ سندن هارين ۾ تعلقات سٺا نه ٿيندا تيستائين صحيح پيداوار حاصل ڪري نه سگهجي.

باب ڇهون
ماحولياتي جائزي جو نت

6. ماحولياتي جائزي جو نت

6.1 وسپ پراجيڪٽ جا اهم حصا:

وسپ پراجيڪٽ جا هيٺيان حصا تمام اهم آهن

- (الف) پاڻي جي انتظام جي ادارن ۽ تنظيمن يعني گڏوگڏ سيدا اي ڊبليو بي ۽ ايف او جي تربيت ۽ سماجي جاڳرتا
- (ب) آبپاشي ۽ دريئي جي انفراسٽرڪچر جي مرمت جو ڪم.
- (ج) پروجيڪٽ جي انتظام جو جائزو ۽ ريسرچ اسٽڊيز

6.2 پراجيڪٽ جون امڪاني رڪاوٽون:

وسپ پروجيڪٽ هيٺ ٿي ٿي ايريا واٽر بورڊ يعني گهوٽڪي، نارا ۽ (قليلي ۽ اڪرم) ڪئنال يعني ليفٽ بئنڪ ڪئنالز

پروجيڪٽ ۾ هيٺيان ڪم ڪرائڻا آهن:

- (الف) مين ڪئنال جي مرمت ۽ اڪرم واه کي پڪو ڪرڻ
- (ب) وڏين ۽ ننڍين شاخن جي مرمت
- (ج) ڪجهه وڏين ۽ ننڍين شاخن کي پڪو ڪرڻ
- (د) آٽو لپٽن جي نئين سر تعمير ۽ لفٽ اسڪيم جي مرمت ۽ تعمير، مائينريا ڊسٽريبيوٽريز مين ڪئنال يا برانچ ڪئنال جي تعمير ڪرڻ، مرمت ۽ نئين تعميراتي ڪم يعني زميني ڪم، کاتي ۽ ڪنڪريٽ شامل آهي. انهن جي اثرات کي گهٽائڻ لاءِ تدابيرون هيٺ ڏجن ٿيون.

6.3 تعميراتي ڪم دوران پوندر اثر

هر پراجيڪٽ جا ان جي تعميراتي ڪم دوران ماحوليات تي ڪجهه اثر ضرور پوندا آهن پر هن پراجيڪٽ جي ڪي خراب اثر نه پوندا.

ڪجهه پوندر اثرن جو جائزو هن ريت آهي:

(الف) گاڏين جي چرپر:

- تعميرات جي ڪم ڪري گاڏين جي اچڻ ۽ وڃڻ ۽ پڻ مشينن جي ڪم ڪرڻ جي زمين خراب ٿي ۽ فصلن کي نقصان پهچي ٿو. ان ڪري ماحولياتي اثرات ٿين ٿا.
- فصلن جي آبادي واري ايراضي کان گاڏين جي اچڻ ۽ وڃڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي.

(ب) ڪئنال جي کاتي دوران نڪتل مٽي:

- ڪئنال جي کاتي دوران نڪتل مٽيءَ کي بندين سنوت، سڌار ۽ مرمت لاءِ ڪتب آڻي سگهجي ٿو. گڏوگڏ اها مٽي ٻئي ڪم به اچي سگهي ٿي.
- کاتي دوران نڪتل مٽي زرخيز هئڻ سبب زمينن ۾ فصلن جي سٺي اپٽ لاءِ ڪتب اچي سگهي ٿي.

(ج) دز جي گدلاڻ:

- مٽي جي دز جا تمام خراب اثرات ڪم ڪندڙ مزدورن ۽ آس پاس جي ڳوٺاڻن تي پئجي سگهن ٿا.
- دز جي گدلاڻ کي ختم ڪرڻ لاءِ رستن تي پاڻي جو ڇٽڪار ڪرڻ گهرجي. اهي رستا گاڏيءَ جي اچ وڃ لاءِ استعمال ڪري سگهجن ٿا.

(د) گوڙ ۽ گمسان جي گدلاڻ:

تعميراتي ۽ مرمت جي لاءِ استعمال ٿيندڙ مشينن ۽ ٻين گاڏين جو آواز ۽ گوڙ ۽ گمسان مقرر حد کان وڌي وڃي ته ان مان ماحولياتي طور خراب اثر پون ٿا.

(ه) ڪم ڪندڙن جون ڪيميون:

- پراجيڪٽ تي ڪم ڪندڙ جي لڳل ڪيمپن ۾ گاڏين جي سروس، تيل متائڻ ۽ ٻي صفائي سبب اتي جي زمين خراب ٿئي ٿي، پاڻي ۽ هوا ۾ گدلاڻ شامل ٿئي ٿي جنهن به ماحول تي وچولي درجي جا خراب اثر پون ٿا پراڻي عارضي هوندا آهن.
- خراب ماحولياتي اثرن کي گهٽائڻ لاءِ تربيتمينٽ پلانٽ لڳائڻ گهرجن، رستن تي پاڻي ڇٽڪار ڪرڻ گهرجي نه جيئن گندگي گهٽ ٿي سگهي.

(و) بندن ۾ پڇڻي ويندڙ ڌار يا کڏا

- بندن جي مرمت ۽ تعمير دوران انهن ۾ وڏا ڌار ۽ کڏا پڇڻي وڃن ٿا ۽ پاڻي سيمو ڪري بندن کي نقصان رسائي ٿو ۽ پرياسي جي زمين ۾ سر ۽ ڪلريبيڊا ٿين ٿا. انهن ماحولياتي اثرن کي گهٽائڻ جي سخت ضرورت آهي ان لاءِ پراجيڪٽ دوران اهم قدم کنيا وڃن.
- بندن ۾ سيمي واريون جڳهون بند ڪرڻ گهرجن ته جيئن ماحولياتي اثر نه پون.

(ز) ٻوٽن ۽ جاندارن کي پوندڙ نقصان

- بندن جي تعمير ۽ مرمت دوران يا پراجيڪٽ ڪيمپن ۾ ٿيندڙ گدلاڻ سبب اتي موجود آبي جيوت، ٻوٽن ۽ ٻين جاندارن جي رهائشگاهن، کاڌ خوراڪ جي ذريعن ۽ زندگيءَ تي خراب اثر پون ٿا.
- جاندارن جي بچاءَ لاءِ اڳواٽ اهم قدم کڻڻ گهرجن ته جيئن تعميراتي ڪم دوران انهن کي ڪو نقصان نه پوي. پراجيڪٽ مڪمل ٿيڻ بعد علائقي ۾ وڻڪاري ڪرڻ گهرجي.
- گاڏين جي آواز ۽ اڇ وڇ سبب به جاندارن جي رهائشگاهن تي خراب اثر پوي ٿو.
- پراجيڪٽ جو ڪم صرف ڏينهن جو ڪرڻ گهرجي، رات جو گاڏين جي چرپر تي به بندش هجي. ان سان جاندارن جي ماحول کي بچائي سگهجي ٿو.

6.4 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثر

6.4.1 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثرن جو جائزو هن ريت آهي:

فزيڪل انوائٽر ونمينٽ

(الف) پاڻيءَ جا ذريعا:

- شاخن کي پڪي ڪرڻ سان پاڻيءَ جي مقدار ۾ اضافو ٿيندو ۽ بندن جي حالت به سٺرندي. بندن مان سيمو گهٽ ٿيندو پاڻي بچڻ سبب پيڙهيءَ واري آبادگارن کي فائدو رسندو.
- جر جي پاڻيءَ جي سطح هميشه آبپاشي واهن مان ٿيندڙ سيمي سبب مٿي ٿيندي رهي ٿي. ان سطح کي تمام گهڻي حد تائين گهٽائڻ صحيح نه رهندو، شاخن کي وڌيڪ پڪو ڪرڻ سان اها سطح هيٺ لهي سگهي ٿي. سائنسي طريقا اختيار ڪندي اهڙا قدم کڻجن ته جيئن جر جو پاڻي گهڻو هيٺ لهي نه وڃي.
- فصل وڌيڪ ۽ بهتر ٿيڻ سبب فصلن تي جيت مار دوائن جو استعمال وڌي ويندو آهي پر پاڻيءَ جي وڌيڪ موجودگي ان سان لاڳاپيل ناهي.

(ب) پاڻيءَ جو مٿانهون وهڪرو:

پراجيڪٽ جي تعميراتي ڪم سبب پاڻي جي مٿاڇري وهڪري تي ڪي به اثر نه پوندا.

(ج) سيمو ۽ ڍنڍن تي پوندڙ اثر:

شاخن جي پڪي ٿيڻ سان ڍنڍون سيمي سبب ٻيهر ڀرجي نه سگهنديون. پر هن پراجيڪٽ جي ايريا ۾ ڪا به اهڙي ڍنڍ ناهي جنهن تي اهڙا اثر پون.

(د) زمين جو مٿيون ته:

- ڪلراڻي زمين وسپ پراجيڪٽ جي ڪري صحيح ٿي ويندي. ان پراجيڪٽ جا اهڙي زمين تي بهتر اثر پوندا.
- شاخن پڪيون ٿيڻ سبب بندن جي کاڌ گهٽجي ويندي ۽ ان جا ماحولياتي اثر به گهٽ ٿيندا.
- واهن جي کاڌيءَ ذريعي نڪتل مٽي ۽ ڪچرو صحيح جڳهه تي منتقل نه ڪيو ويو ته ان جا ماحول تي خراب اثر پوندا.

تدبيری قدم:

- کاتيء ذريعي نڪتل مٽيءَ زرعي زمين ۾ منتقل ڪرڻ گهرجي.
- شاخن جو تعميراتي ڪم بندن تي ڪرڻ گهرجي نه ڪي شاخ اندر سامان رکڻ گهرجي.
- بندن جي پاسي ۾ گڏ ٿيل مٽي جي ليول ڪرڻ گهرجي.

(ه) بندن جي پراڻي ۽ تعميراتي ڪم لاءِ ڪنيل ڪڏون:

واهن ۽ شاخن جي تعمير ۽ مرمت لاءِ ضرورت پوڻ تي ڪڏون بندن کان ڪجهه پاسي تي ڪٽڻ گهرجن. مک ڪئنالن ننڍين وڏين شاخن جي مرمت ۽ ٻين سرگرمين کي سنڌ سرڪار جي آبپاشي کاتي جي معيار مطابق ڪرڻ گهرجي.

(و) عارضي طور واهن يا شاخن جي رخ کي موڙڻ:

شاخن جي تعميراتي ڪم دوران عارضي طور شاخن کي موڙڻ گهرجي ته جيئن پاڻي جي رسد جاري رهي. تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد نيڪيدارن کي گهرجي ته ڪم سبب خراب ٿيل زمين جي ليول ڪري اتي وڻڪاري ڪن.

(ز) زمين جي زرخيزي:

شاخن جي کاتي مان نڪتل مٽي زمين ۾ وجهڻ سان انهن ۾ زرخيزي پيدا ٿيندي ۽ فصلن جي پيداوار بهتر ٿيندي.

(ح) موسم:

هن پراجيڪٽ جي ڪري موسم تي ڪي به اثر نه پوندا.

بائيو لاجيڪل انوائٽرونمينٽ:

(الف) جاندار:

1. پکين ۽ انهن جي رهائشگاهن تي پراجيڪٽ جي ڪم سبب ڪي به ماحولياتي اثر نه پوندا.
2. کير ڏيندڙ جانورن تي به ڪي ماحولياتي اثر نه پوندا. چاڪاڻ جو تعميراتي ڪم محدود حد تائين ٿي آهن.
3. ريڙهيون پائيندڙ جاندار به هن پراجيڪٽ جي منفي اثرن کان محفوظ رهندا.
4. پراجيڪٽ سبب آبي جيوت يا مچي تي به ڪي ماحولياتي اثر نه پوندا.

(ب) ٻوٽا/ وڻ:

ممڪن آهي ته تعميراتي ڪم دوران ڪجهه وڻن کي ڪٽيو يا ختم ڪيو وڃي پر انهن لاءِ تدبيری قدم کنيا ويندا. اهو لاڙم ڪيو ويندو ته وڻ ڪٽجڻ جي صورت ۾ ان جڳهه تي نئين سروڻڪاري ڪئي وڃي.

(ج) جاندارن جون قدرتي رهائشگاهون:

پراجيڪٽ ايريا اندر جاندارن کي خاص رهائشگاهون نقيون اچن. پر جيڪڏهن ڪا به اهڙي حساس ايريا معلوم ٿي ته پوءِ ان لاءِ ماحولياتي تدبيرون اختيار ڪيون وينديون.

6.5 ماحولياتي انتظامي پلان ۽ سفارشون:

پراجيڪٽ جي تعميراتي ۽ مرمت جي ڪمن دوران ماحولياتي مسئلن کي صحيح نموني حل ڪرڻ ۽ انهن جو وڌ ۾ وڌ خيال ڪرڻ اهم آهي. ماحولياتي انتظامي پلان هن پراجيڪٽ جو خاص حصو آهي. ان پلان تي عمل درآمد لاءِ مختلف ادارن کي ذميواري سونپي وئي آهي. پراجيڪٽ جي تعميراتي ۽ مرمت جي ڪمن جا ماحول تي خراب اثر پوندا. اهو پراجيڪٽ مجموعي طور تي وڏو فائديمند آهي. ان باوجود به ماحوليات جي بهتري لاءِ سفارشون هيٺين ٿيبل ۾ ڏنيون ويون آهن.

ماحولياتي اثرن ۽ انهن کي گهٽائڻ جون تدبيرون

نمبر شمار	اثرن جو ذريعو	اثرن جي سگهه	تدبيرون	ذميواريون		
	1	2	3	عمل ڪرائيندڙ	سار سنڀال	
				4	مشاهدو	
					6	
1	مڪ ڪٽائڻ ۽ برانچ ڪٽائڻ جي مرمت	1. واهن ۽ شاخن جي کاتي صحيح نموني نه ٿيڻ 2. شاخن ۽ بندن جي مرمت لاءِ پاسن مان مٽي کڻڻ سبب پيدا ٿيل کڏن جي صحيح نموني سنوت نه ٿيڻ ڪري اهي مچرن ۽ ٻين جيتن جي آماجگاهه بنجن ٿا ۽ ان سان زمين خراب ٿئي ٿي. 3. پاڻي جي وهڪري ۾ رڪاوٽ بڻجندي وڻ ڪٽڻ. 4. بحالي جي ڪم دوران اڏامندڙ دز، مٽي مشينري مان نڪرندڙ تيل ۽ ٻي گندگي. 5. مٽين ۽ جرجي پاڻي ۾ ايندڙ تبديلي. 6. زمين جي زرعي اپت تي ايندڙ تبديلي. 7. ڍنڍن ۽ ڍورن ۾ ايندڙ تبديلي. 8. آبي ۽ جهنگلي جيوت تي ايندڙ تبديلي..	1. مرمتي ڪم دوران نڪرندڙ خراب مٽيءَ جو ڪم جي اهم طور تدارڪ ڪيو وڃي. 2. کڏن جي سنوت ڪئي وڃي. 3. نيڪن جي بڊنگ ڊاڪيومينٽ ٺاهڻ وقت ان ۾ کاتيءَ دوران نڪرندڙ ڀرتي جي تدارڪ، گوڙ گهمسان نه ٿيڻ، ماحوليات جي خراب نه ٿيڻ جهڙيون شيون ان ۾ شامل ڪرڻ گهرجن. 4. وڻن جي ڪٽائي جي صورت ۾ يا ماحول جي بهتري لاءِ وڻڪاري ڪرڻ کي اهميت ڏني وڃي. 5. زمين جي زرعي اپت وڌيڪ بناڻ، ڍنڍن ڍورن جي گدلي نه ٿيڻ کي به يقيني بڻايو وڃي.	پراجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽ سڀني سبب پراجيڪٽن جي نگراني ڪندا ۽ انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ پلان جوڙيندا، پوءِ انهن جي روشني ۾ ئي نيڪا ڏيڻ وقت نيڪيدارن کي اهي ڪم ڪرائڻ لاءِ ذميوار بڻايو ويندو.	پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن مئنيجمينٽ يونٽ جو انوائرونمينٽل مانيٽرنگ اينڊ ايوريليشن ڪنسلٽنٽ	اير ايڊ اي ڪنسلٽنٽ اي پي اي، جتي ان جي ضرورت پئي. ضرورت پوڻ جي صورت ۾ ماحوليات جي ماهر جي شموليت سان بينڪ جو نگران مشن به ڪم ڪندو. پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ
2	ڊسٽريبيوٽريز ۽ مائينرن جي مرمت	1. واهن ۽ شاخن جي کاتي صحيح نموني نه ٿيڻ 2. شاخن ۽ بندن جي مرمت لاءِ پاسن مان مٽي کڻڻ سبب پيدا ٿيل کڏن جي صحيح نموني سنوت نه ٿيڻ ڪري اهي مچرن ۽ ٻين جيتن جي آماجگاهه بنجن ٿا ۽ ان سان زمين خراب ٿئي ٿي. 3. ڍنڍن ڍورن تي ايندڙ تبديلي	• ان جي حل لاءِ به ساڳيو طريقو اختيار ڪيو ويندو جيڪو مڪ ۽ برانچ ڪٽائڻ جي لاءِ ڪيو ويندو. • مائينرن ۽ ڊسٽريبيوٽريز مان نڪرندڙ کاتي واري مٽي ڏاڍي زرخيز ٿيندي آهي. ان ڪري اها مٽي آبادگارن کي ڏني ويندي ته جيئن اهي پنهنجي زمين ۾ وجهي پنهنجي اپت ۾ اضافو ڪري سگهن.	سڀ ڪجهه مٿان وانگر هوندو پر ان ۾ آبادگار تنظيم کي به ان ڪري شامل ڪيو ويندو ته جيئن ڪم نگراني ۾ بهتر نموني سان ٿي سگهي.	اڳ ڄاڻايل وانگر، پر ان ۾ ايريا واٽر بورڊ جي شموليت کي وڌيڪ اهميت ڏني ويندي.	اير ايڊ اي ڪنسلٽنٽ اي پي اي، جتي ان جي ضرورت پئي. ضرورت پوڻ جي صورت ۾ ماحوليات جي ماهر جي شموليت سان بينڪ جو نگران مشن به ڪم ڪندو.

پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ				4. وڻن جي ڪٽائي، مڪ ۽ برانچ ڪٽڻ تي گهڻو ڪري ساڳيون تبديليون اينديون ان ڪري انهن کي ساڳي طريقي سان حل ڪيو ويندو.	
سيدا جو ماحولياتي سيل ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽن وسيلي تجزيو ڪندو	آبارگار تنظيم ۽ بي ايم سي	ايريا واٽر بورڊ ۽ آبارگار تنظيم	وهنجڻ جون جايون، آبادگارن جي صلاحتن سان جوڙڻ گهرجن، جيئن شاخن جي ڪيرن کي کاڌ کان بچائي سگهجي.	آبپاشي ۽ پيئڻ جو پاڻي صاف ۽ ٻين شين ملاوت جي ڪري خراب ٿئي ٿو پيئڻ جي پاڻي جي خاصيت خراب ٿئي ٿي	3 ڪيڙن ڏوڻن جون جڳهون پڪن ۽ ڪچن مائينرن ۽ ڊسٽريبيوٽريز تي جوڙڻ گهرجن
سيدا جو ماحولياتي يونٽ ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽن وسيلي تجزيو ڪندو پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ.	آبارگار تنظيم ۽ بي ايم سي	ايريا واٽر بورڊ ۽ آبارگار تنظيم	ڪجهه به نه گهريل	ڪو به اثر نه	4 آبادگار تنظيمن کي شاخن ۽ واٽر ڪورس جي مرمت ۽ سار سنيال لاءِ ضروري اوزار فراهم ڪيا وڃن
ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽ بي سي ايم يو	ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽ بي سي ايم يو	سيدا، ايريا واٽر بورڊ ۽ آبادگار تنظيمون	پيسٽ مئنيجمينٽ پلان تي اڳ ۾ ئي سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ هيٺ ڪر هلي رهيو آهي، ان کان سواءِ نيشنل انٽيگريٽيڊ پيسٽ مئنيجمينٽ هيٺ پڻ سڄي ملڪ اندر اهڙو پروگرام هلي رهيو آهي. هاڻي جيڪڏهن ڪٿي اهڙي ضرورت محسوس ڪئي وئي ته پوءِ وسپ هيٺ به آبادگارن کي زرعي دوائن جي استعمال بابت سکيا ڏني ويندي.	ڪيميائي پاڻ ۽ ٻين زرعي دوائن جي استعمال ۾ هر ممڪن حد تائين گهٽائڻ آڻڻ.	5 زرعي ڪرت ۽ اپٽ وڌائڻ
ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽ بي سي ايم يو پلاننگ ڊپارٽمينٽ، بينڪ جو نگران عملو.	سيدا، بي سي ايم يو	سيدا لاءِ ڪنسلٽنٽ اهو ڪم مڪمل ڪندا.	اسٽڊي جي اهم حصي طور انوائرومينٽل مئنيجمينٽ اينڊ سوشل مئنيجمينٽ پلان جوڙيا ويندا.	اسٽڊي جي مڪمل انوائرومينٽل اسيسمينٽ آبادگارن ۽ مڪ اسٽيڪ هولڊرن سان گڏجي ڪئي ويندي.	4 بئراجن جي فزيبلٽي رپورٽ ۽ سنڌو جي کاٻي ڪناري جي لاءِ ريجنل پلان

باب ستون مقامي رهاڪو

7. مقامي رهاڪو

7.1 جنرل پروفايل:

پاڪستان ۾ ڪنهن به علائقي جي اصولون رهاڪن لاءِ ڪي به الڳ الڳ قانون نه آهن پر سڀني کي برابري وارا حق ڏنا ويا آهن. انهن کي پنهنجي رسمن رواجن موجب زندگي گذارڻ جي مڪمل آزادي آهي. ورلڊ بينڪ جي پاليسي OP 4.10 موجب ڪنهن به علائقي جي اصولون رهاڪن جي تشريح هيٺين ريت ٿيل آهي.

- جن جون پنهنجون رسمون ۽ رواج اهڙا هجن جو اهي ٻين کان بلڪل مختلف هجن.
- اهي ڪنهن هڪ خاص حصي ۾ رهندڙ هجن ۽ اهو علائقو ئي سندن سڃاڻپ هجي.
- سندن ثقافت، ادارا، سياسي ۽ سماجي سوچ توڙي ڪم ڪار به ٻين کان ڪافي مختلف هجن.
- انهن جي ٻولي به ملڪ جي مک ٻولي کان ڪجهه مختلف هجي.

مقامي ماڻهن کي ثقافت ۽ روزگار ڪمائڻ جي پراڻن طريقن جي بنياد تي ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو ۽ جيڪي پنهنجي اڳين ڏاڏن جي زميني مالڪي ۽ حقن لاءِ دعويٰ نه ٿا ڪن. سنڌ ۾ هڪ منچر جا مهاڻا ۽ ٻيا ٿري اهڙا آهن جن جي رهڻي ڪهڻي جو نمونو ٻين کان مختلف آهي. اهي اڪثر ڪري ڏڪار واري صورتحال ۾ رهن ٿا. انهن مان اڪثريت هندن جي آهي. منچر جا مهاڻا ته وسپ پراجيڪٽ جي ايريا اندر نه ٿا اچن. جڏهن ته ثر بابت ڄاڻ آهي ته اتان جا ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ اڪثر آبپاشي وارن علائقن ڏانهن لڏپلاڻ ڪري اچن ٿا ان ڪري اهي وسپ پراجيڪٽ مان لاپ به حاصل ڪري سگهن ٿا ته ان مان متاثر به ٿي سگهن ٿا. 1998ع واري آدمشماري موجب سنڌ ۾ تقريبن ٽي لک ماڻهو اقليت سان تعلق رکن ٿا جن مان 93 سيڪڙو بهراڙين ۾ رهن ٿا ان مان وري 87 سيڪڙو صرف ٿرپارڪر ۾ رهن ٿا.

علائقي ۾ رهندڙ پيل، ڪولهي، اوڏ، مينگهواڙ ۽ ٻيا هندو اقليت سان تعلق رکن ٿا. ٿرپارڪر ۾ رهندڙ اڪثر مسلمانن جي رهڻي ڪرڻي به هندن جهڙي آهي. پيل خانو بدوش آهن جڏهن ته ڪولهي ۽ مينگهواڙ موسم موجب شهرن ڏانهن رخ رکن ٿا ۽ اتي اڏاوتي ڪم ڪارين توڙي ٻين ڪمن ۾ مزدوري ڪن ٿا ۽ پنهنجو پيٽ گذر ڪن ٿا، هن قبيلي جون عورتون گهڻي وقت تائين ڪرڻ جي لاءِ مشهور آهن. ڪجهه ٿري وري آبپاشي وارن علائقن ۾ اچي هاريو يا زرعي مزدوري به ڪن ٿا.

پراجيڪٽ جا سڌي يا اٿسڌي ريت علائقي جي مقامي رهاڪو ماڻهن تي ڪي به خراب اثر نه ٿا پون ته ئي اهو پراجيڪٽ سندس معاشي ۽ معاشي مسئلن کي وڌيڪ منجهائڻ جو سبب آهي جيستائين ورلڊ بينڪ جي مقامي رهاڪو ماڻهن بابت پاليسي واري صورتحال واضح نه ٿي ٿئي. اها پاليسي لاڳو نٿي ٿي سگهي.

وسپ پراجيڪٽ جي فائدين جي حوالي سان هاري ۽ زرعي مزدور وڌيڪ زمينون آباد ٿيڻ سان ۽ وڌيڪ ايت سبب پنهنجي معاشي حالت بهتر بڻائي سگهن ٿا. خاص طور پاڻي جي بهتر ورهاست ۽ اضافي سبب فصلن جي وڌيڪ پوکائي، لاپ، گاه، ڪيڙي، چونڊي، پٽائي ۽ واڌي سبب زرعي مزدور وڌيڪ ڪمائي سگهي ٿو.

ميرپورخاص ۾ اهڙن ماڻهن بابت هڪ گڏجاڻي به ڪونائي وئي جنهن ۾ اقليتي برادري جي ماڻهن به شرڪت ڪئي. ان دوران اهو ڏٺو ويو ته شهرن توڙي بهراڙين ۾ ٻني باري جي هاري توڙي مزدوري دوران مسلمان توڙي اقليتي مزدورن يا هارين کي هڪجيتري مزدوري ملي ٿي. ان ڪري علائقي جا اصولڪا توڙي لاڏاڻو ماڻهو گهڻو ڪري ساڳين مسئلن کي منهن ڏئي رهيا آهن.

7.2 صلاحڪاري گڏجاڻين جا نتيجا:

صلاحڪاري گڏجاڻين ۾ حصو وٺندڙن جو تعلق سول سوسائٽي، آبادگارن ۽ اڳين جي اوز سان هو. اهڙيون گڏجاڻيون گهڻوڪي، بدين ۽ ميرپور خاص ۾ ڪونايون ويون. ان دوران مقامي ماڻهن باباٽ ٻين معاملن بابت به ڄاڻ ورتي وئي. سڀني گڏجاڻين ۾ شريڪ ماڻهن جو خيال هو ته.

- وسپ پراجيڪٽ دوران اهڙن لاڏاڻو قبيلن يا اصلوڪن رهاڪن ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي تي يا نهن جي روزگار تي ڪو به خاص فرق نه پوندو. اڃان اهو ممڪن آهي ته زرعي ايراضي ۽ اپت وڌڻ سبب انهن کي ڪو فائدو ٿي ٿيندو.
- وسپ پراجيڪٽ عام ماڻهن لاءِ ڪافي لاپائتو ثابت ٿيندو. ان سان علائقي ۾ روزگار جا نوان موقعا ملندا.
- هارين کي واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ۽ آبادگار تنظيمن به شامل ڪيو وڃي.
- هندو توڙي مسلمان هارين ۽ مزدورن کي ساڳيا مسئلا درپيش آهن اهڙي ريت اهي فائدا به ساڳيا حاصل ڪري رهيا آهن.
- انهن ماڻهن جو ڪو به مستقل ٺڪاڻو ڪونهي پراڻي آبادگارن جي رحم ۽ ڪرم تي هوندا آهن هاڻي ڪين ڪڏهن به لڏائي سگهن ٿا.
- وسپ پراجيڪٽ دوران ان ڳالهه کي اوليت ڏني ويندي ته اهڙن هارين ۽ زرعي مزدورن جي بهتري لاءِ ڪي قدم کنيا وڃن.

نتيجا:

مقامي ۽ غير مقامي ماڻهن کي هاري توڙي مزدوري جو اجورو ساڳيو ملي ٿو. انهن جا نقصان ۽ فائدا به هڪجهڙا آهن. لاڏاڻو توڙي مقامي اصلوڪن ماڻهن تي وسپ پراجيڪٽ جا ڪي خاص اثر نه پوندا. تجويز ڪيو ڪيل پراجيڪٽ جا ڪي به خراب اثر انهن تي نه پوڻ سبب ان معاملي بابت وڌيڪ ڪي پاليسيون جوڙڻ جي ضرورت نه آهي.

ترجي پيپل ۽ ڪلهي توڙي ٻين اقليتن جي وسپ پراجيڪٽ اندر ڪا به پنهنجي زمين نه هجڻ برابر آهي پراڻي انهن علائقن ۾ روزگار حاصل ڪرڻ لاءِ ضرور اچن ٿا ان ڪري اهي اڻسڌي ريت ان پراجيڪٽ سان لاڳاپيل ضرور آهن. پيپل ۽ ٻيون اقليتون پنهنجي ٻولي سان گڏوگڏ سنڌي ٻولي به سٺي نموني ڳالهائين ٿيون ان ڪري انهن کي شهرن ۾ يا سنڌ جي ٻين علائقن ۾ رلي ملي وڃڻ ۾ ڪا گهڻي دير نه ٿي ٿئي.

باب انون سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون

8 سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون

هن حصي ۾ واٽر سيڪٽر جي سماجي ۽ اقتصادي پاسي تي خاص نظر رکي وئي آهي. وسپ جي حدن اندر ايندڙ ايريا واٽر بورڊن جي حالتن جو جائزو ورتو ويو آهي. تنهن ايريا واٽر بورڊن نارا، گهوٽڪي فيڊر ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنال توڙي رائيٽ بينڪ ايريا وارن علائقن کي به ان ۾ شامل ڪيو ويو آهي. هن آءِ ايس اي اي هيٺ انگ اکرن گڏ ڪرڻ جي ٻن طريقن (نمبر هڪ) گهر گهر سروي ۽ (نمبر ٻه) فوڪس گروپ ڊسڪشن (ايف جي ڊي) وسيلي ڊيٽا گڏ ڪئي وئي آهي. انهن انگن اکرن بابت مڪمل تفصيل ۽ احوال هيٺ ڏجي ٿو.

8.1 سماجي ۽ اقتصادي پس منظر:

پراجيڪٽ سان لاڳاپيل سماجي ۽ اقتصادي پس منظر هن ريت آهي.

8.1.1 زمين تي پاڻي جي موجودگي:

زراعت جي بهتري لاءِ زمين تي پاڻي جي وقت سر رسد تمام اهميت رکي ٿي. سنڌ ۾ جتي پاڻي اڪثر ڪري وارا بندي سبب ڪجهه دير سوير سان زمين تائين پهچي ٿو ان جي وقت سر رسد کي يقيني بنائڻ لاءِ قدم کڻڻ جي ضرورت آهي ۽ ان سلسلي ۾ سڀ کان آسان طريقو خود آبادگارن کي ان پوري نظام ۾ شامل ڪرڻ آهي ته جيئن اهي پاڻ اچي پاڻي جي ورهاست ۽ وارا بندي واري نظام جي مانيٽرنگ ڪري سگهن.

پاڻي جي وقت سر رسد جي ڪري نه صرف وڌيڪ زمين آباد ٿي سگهي ٿي پر موسم جي فائدي سبب بهتر فصل به اڀائي سگهجن ٿا ته ان سان زمين به بهتر اپٽ ٿئي سگهي ٿي. پاڻي جي بهتري ۽ وقت سر رسد لاءِ اهو تمام ضروري آهي ته ڊائريڪٽ آئوٽ لائن تي ضابطو آندو وڃي ڇاڪاڻ جو انهن سبب پاڻي اڳ ئي ڪافي چوري ٿي وڃي ٿو جنهن ڪري پوڄڻ جي آبادگارن کي وقت سر پاڻي نه ٿو ملي سگهي.

8.1.2 فصلن جي اپٽ جي ليول

سنڌو درياءَ جي کاٻي پاسي جون زمينون ڪافي زرخير ليڪيون وينديون آهن. ان پاسي زمين سال ۾ ٻه کان ٽي فصل ڏينديون آهن. انهن زمينن کي جيڪڏهن وقت سر پاڻي جي رسد نه ٿيندي رهي ته پوءِ يقيني طور تي انهن جي زرعي اپٽ کي ڪاپاري ڏک رسندو. ان ڪري ان ڳالهه جي سخت ضرورت آهي ته علائقي ۾ پاڻي جي رسد کي وقت سر يقيني بڻايو وڃي. علائقي ۾ ڪيش ڪراپ ٿيڻ سبب اتي ڪمائي به ڪجهه وڌيڪ آهي.

8.1.3 اپٽ جي حد

سروي هيٺ آيل گهرن جي زرعي ۽ غير زرعي آمدني جو جائزو ورتو ويو ۽ ان آمدني کي الڳ الڳ حصي طور ڪمپيوٽرائيزڊ ڪيو ويو ۽ ان کي پاڪستان سرڪار پاران غربت جي لڪير 9120 رپيا في فرد في سال جي حساب سان ڪلاسيڪائيزڊ ڪيو ويو.

1. سروي دوران معلوم ٿيو ته جن ماڻهن جي آمدني تمام گهٽ آهي ۽ هو غربت جي لڪير کان هيٺ آهن. اهي پنهنجي آمدني جا وڌيڪ ذريعا ۽ وسيلو ڳولڻ لاءِ مسلسل جستجو ۾ رڌل آهن.
2. غربت جي لڪير کان مٿي وارن جي آمدني 5.4 ڀيرو وڌيڪ هئي. زمين جا مالڪ غربت کان مٿاهين، جڏهن ته انهن زمينن ۾ ڪم ڪندڙ هاري جيڪي اصل ڪمائي ڪن ٿا اهي غربت کان هيٺ واري زندگي گذاري رهيا هئا. 13 آبادگارن مان هڪ چئو غربت کان هيٺ واري زندگي گذارڻ تي مجبور هو. پنهنجي زمين تي پاڻ ڪيٽيندڙ ۾ اهو تناسب 2.7 هو.

3. ڪمائي جي اهم ذريعن جو مختلف ريجنن ۾ جائز ورتو ويو مثال طور حاصل ڏيڻا موجب ڊسپرتي ريشو هيٺسڻ رهيو. نارا ڪئنال لاءِ 6.6 سيڪڙو، ليفٽ بينڪ ڪئنالز لاءِ 4.2 سيڪڙو، رائيٽ بينڪ لاءِ 6.4 سيڪڙو ۽ گهٽڪي ايريا لاءِ 3.8 سيڪڙو هو. انهن وچ ۾ غربت جي لڪير کان هيٺ ۽ مٿي هئي. انهن علائقن ۾ واٽر ڪورس جي منڍ، وچ توڙي پوڇڙ ۾ زرعي اپٽ ۾ ڪو گهڻو فرق نه هو. جڏهن ته پاڻي کانسواءِ زمين جو معيار، موسم ۽ زرعي پوکي جي طريقن ۾ تبديلي سبب اپٽ ۾ فرق ممڪن هو. ڄاڻ دوران اهو به معلوم ٿيو ته ماڻهن جا غير زرعي ڪمائي وارا وسيلو تيزي سان گهٽ ٿي رهيا آهن.
4. اسٽڊي دوران اهو معلوم ٿيو ته زرعي آمدني گهٽ ٿيڻ ۽ ٻين سببن بعد عام ماڻهو جي آمدني تيزي سان گهٽ ٿي رهي هئي جيڪا هڪ خطري جي گهٽي آهي.

8.1.4 غربت جون پاڙون

غربت جي مک سببن کي پڌرو ڪرڻ لاءِ صورتحال جو خبيرداري سان جائزو ورتو ويو هڪ ڳالهه آساني سان سامهون آئي ته زمين جي گهٽ اپٽ يا ٻني ۾ گهٽ پوکي وڌندڙ غربت جو اهم سبب آهي. اسٽڊي دوران گهر گهر هٿ ڪيل ڏيڻا جو جائزو ورتو ويو، جنهن ۾ زمين جي ماپ، واٽر ڪورس تي زمين جي مقام ۽ هاري کي نظر ۾ رکيو ويو.

8.2 ادارتي مسئلا:

8.2.1 آبپاشي کاتي ۾ ايڏڙ ادارتي سڌارن بابت آگاهي

نارا سميت ٻين ايريا واٽر بورڊن اندر اڃا تائين ڪافي ماڻهن کي آبپاشي کاتي ايندر ايڏڙ ادارتي سڌارن بابت گهڻي ڄاڻ نه آهي. ان ڪري ان ڳالهه جي سخت ضرورت آهي ته انهن ماڻهن ۾ انهن ادارتي سڌارن بابت ڄاڻ مهيا ڪرڻ لاءِ باقائدي سان جاڳرتا مهمل هلائي وڃي. انهن کي سڀدا، ايريا واٽر بورڊن ۽ آبادگار بورڊن ۽ انهن جي ڪمن ڪارين جي طريقيڪار بابت به مڪمل ڄاڻ ڏني وڃي. آبپاشي کاتي ۽ سڀدا ۾ ڪهڙو فرق آهي ۽ آبپاشي کاتو آخر ۾ هلي سڀدا ۾ ڪيئن ضم ٿي ويندو ان بابت به آبادگارن کي ڄاڻ هجڻ گهرجي.

ماڻهو نون ادارتي سڌارن جي ڪري ڪجهه فڪرمند به آهن ته آخري ڪهڙي قسم جا سڌارا آهن ۽ انهن بعد ڪم جو طريقي ڪار ڪيئن هوندو. انڪري ان ڳالهه جي به ضرورت آهي ته ماڻهن کي ان بابت به مڪمل آگاهي ڏني وڃي.

8.2.2 وارايندي بابت ڄاڻ جي ٻين تائين فراهمي

پاڻي جي وارايندي بابت سڀدا توڙي آبپاشي کاتي پاران ٿيندڙ اعلانن توڙي بيانن تي آبادگارن اعتبار ڪرڻ چڏي ڏنو آهي. هنن جو چوڻ آهي اعلانن باوجود پاڻي وقت سر ۽ مقرر مقدار وارو نه ٿو پهچي. ان کانسواءِ اڪثر آبادگارن کي پاڻي جي وارايندي واري ٽائيمنگ بابت به اڳواٽ اطلاع نه ٿو ڏنو وڃي. انڪري ضروري آهي ته ايريا واٽر بورڊ يا لوڪل ڊسٽري سطح تي ريڊيو چينل جي شروعات ڪئي وڃي جيڪو روزانو پاڻي جي وارايندي توڙي ٻين پاڻي سان لاڳاپيل ٻين معاملن بابت آبادگارن کي آگاهي ڏيندو رهي. آبادگار ان قسم جي ريڊيو شروع ڪرڻ تي راضي آهن. ان کانسواءِ آبادگار ان ڳالهه تي به اصرار ڪري رهيا هيا ته پاڻي جي ورهاست ڪنهن ٽين ڌر کان ڪرائي وڃي ۽ پاڻي بابت پڌرايون به ان کان ڪرايون وڃن. آبادگار ان ڳالهه تي راضي هيا ته جيڪڏهن واهن جي پڪي ٿيڻ سان انهن کي پاڻي وڌيڪ ۽ وقت سر ملي سگهندو ته اهي واهن جي ڪجهه حصن جي مرمت پنهنجي خرچ ڪرائڻ لاءِ به تيار آهن. ياد رهي ته ان کان اڳ آبادگار ڪڏهن به ان ڳالهه تي راضي نه ٿيندا هيا ته اهي واهن جي پڪي ڪرائڻ لاءِ ڪنهن به قسم جي مالي مدد ڪري سگهندا.

8.2.3 غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ

گڏجاڻين ۾ شريڪ اڪثر ماڻهن آبپاشي واري پاڻي مان ڪارخانن ۽ ٻين غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪرڻ وارن کي پاڻي جو حصو ڏيڻ جي سخت مخالفت ڪئي.

ميريور خاص ۾ شريڪ ماڻهن پاران هيٺيان خيال پيش ڪيا ويا.

1. ميريور خاص شهر کي ملندڙ پاڻي صاف نه ٿو ڪيو وڃي.

2. ميرپورخاص شهر جو هر پنجون ماڻهو هيپاٽائيس اي. بي يا سي ۾ مبتلا آهي.
3. ميرپورخاص شهر ۾ پيئڻ جي پاڻي ۽ گندي نيڪال واري پاڻي جون لائينون اڪثر هنڌن تي پاڻ ۾ گڏجي وڃن ٿيون.
4. شهر کي پاڻي حمزائو ڪئنال مان ٽنڪن وسيلي ڏنو وڃي ٿو جن جي لڳاتار صفائي جو ڪو به بندوست به آهي.
5. شهر ۾ پاڻي 200 رپيا في ٽينڪريا يا 30 رپيا في ڊرم وڪرو ٿي رهيو آهي.
6. پاڻي ڏسڻ ۾ ميرو ۽ ڌاتئي ۾ بهتر نه آهي.
7. گذريل 10 سالن اندر شهر ۾ منزل وائر جو ڪاروبار تمام گهڻو وڌيڪ ٿي ويو آهي.

• شريڪ ماڻهن پاران هيٺيان مشورا پيش ڪيا ويا.

1. ميرپورخاص شهر ۾ پيئڻ جو پاڻي پهچائڻ وارو نظام نجی کاتي حوالي ڪيو وڃي.
2. شهري پيئڻ جي پاڻي لاءِ وڌيڪ رقم خرچ ڪرڻ لاءِ تيار آهن.

8.3 مک سماجي اثر ۽ مسئلا

وسپ پراجيڪٽ جي مختلف حصن بابت ٿيل صلاحڪاري گڏجاڻين بعد ماڻهن پاران ملندڙ موت هن ريت رهي.

8.3.1 پاڻي جي موجودگي

اڪثر آبادگارن کي پاڻي جي موجوده ڪوٽ تي سخت ڳڻتي هئي. سنڌ جهڙي علائقي ۾ جتي برسات جو پاڻي گهٽ ۽ جرجو پاڻي گهڻو ڪري ڪارو آهي اتي پاڻي جو واحد ۽ اهم ذريعو ڪئنال ئي آهن. آبادگارن کي ٻڌايو ويو ته پاڻي جي درست ۽ منصفائي ورهاست لاءِ ضروري آهي ته پاڻي جي ورڇ جو ڪو ايڪو مخصوص ڪيو وڃي ۽ في ايڪڙ جي حساب سان پاڻي جو خاص مقدار وائر ڪورسن ۾ ڇڏيو وڃي اهڙي ريت خاص طور پوڇڙي جي آبادگارن کي سندن ضرورت موجب پاڻي ملي سگهندو اڳ هميشه پوڇڙ جا آبادگار گهٽ پاڻي حاصل ڪندا رهيا آهن. سروي دوران 121 مان 85 زميندارن ۽ مقاطيدارن کان هٿ ڪيل انگ اکر گڏ ڪيا ويا. زرعي اپٽ جي ڪوٽ جو اهم سبب زميندارن جو زمين تي موجود هجڻ بدران ٻاهر شهرن ۾ هڻڻ آهي يا ڪجهه زميندارن مقامي تي زمين ڏين ٿا ته ان ڪري به ان زمين جو خاص خيال نه ٿو رکيو وڃي. ڪجهه علائقن ۾ تبديلي ڪجهه خاص زميندارن جي دلچسپي جي سبب ٿي آهي. سنڌو جي ساڄي ڪنڌي تي اڪثر چانورن جو فصل پوکجي ٿو جيڪو ٻنهي موسمن ۾ وڌيڪ پاڻي جي گهر ڪري ٿو.

8.3.2 ڊائريڪٽ آٽو لائيس ۽ پمپ مشين جا اثر

گڏجاڻين دوران 20 سيڪڙو ماڻهن جو خيال هيو ته ڊائريڪٽ آٽو لائيس جي ڪري پاڻي جي رسد يا مقدار ۾ ڪو خاص فرق نه ايندو پر ان جا ٻيا مسئلا آهن. جڏهن ته وڏي اڪثريت جو خيال هو ته پوڇڙ ۾ پاڻي جي ڪوٽ جو اهم سبب لفت مشينون ۽ ڊائريڪٽ آٽو لائيس آهن، انهن جو خيال هو ته هن وقت موجود ڊائريڪٽ آٽو لائيس ۽ لفت مشينن تي ضابطو آندو وڃي ۽ انهن جو انگ وڌڻ نه ڏنو وڃي.

8.3.3 آبادگار تنظيمون

سروي مان اها ڳالهه ظاهر ٿي ته 121 ماڻهو صرف 14 (11.6) سيڪڙو آبادگار تنظيمن جا ميمبر هئا. جڏهن ته 31 جتن (25.6) ماڻهن کي آبادگار تنظيمن جو نالو به ٻڌل نه هو. علائقي جي 63 سيڪڙو آبادي کي اها به خبر نه هئي ته ايف او جيئرمين وٽ ڪيتري زمين آهي. سروي دوران ڳالهه سامهون آئي ته هتي به وڏا آبادگار اڳيان هئا ۽ ننڍا آبادگار ۽ هاري ته ڊپ کان ڪجهه ڪڍي نه رهيا هئا. آبادگار تنظيمن جي سرگرمي بابت 89 آبادگارن کان سروي ڪئي وئي. 32 جتن چيو ته سندن علائقي ۾ ڪا به آبادگار تنظيم ڪانهي. 15 جتن (12.4 سيڪڙو) چيو ته آبادگار تنظيمون تمام فعال ۽ سرگرم آهن. 45 جتن (37 سيڪڙو) چيو ته آبادگار تنظيمون گهڻو فعال ۽ سرگرم نه آهن. انگ اکر ٻڌائڻ ٿا ته آبادگارن جي راءِ ان سلسلي ۾ برابر ورهايل آهي.

وائر ڪورسن تي شراڪتي بنياد بابت 131 هارين کان سروي ڪيو ويو جن مان 33 جتن کي ته ڪنهن آبادگار تنظيم جي جڙڻ، ڪم ڪار ۽ اهميت جي ڪا خبر به نه هئي. جڏهن ته 80 جتن (73 سيڪڙو) چيو ته شراڪتي نظام صرف آبادگار تنظيمن وسيلي ئي ممڪن آهي.

سروي جو گهڻو حصو نارا ڪئٽال ايريا ۾ ڪيو ويو جنهن مان ظاهر ٿيو ته آبادگار اڃا به آبپاشي جو نظام پنهنجن هٿن ۾ کڻڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ لاءِ تيار آهن. هاڻي پاليسي جوڙيندڙن کي گهرجي ته اهي سندن خدشا دور ڪرڻ لاءِ ڪم ڪن ته جيئن آبادگار رضا خوشي سان اڳتي به اهو نظام سنڀاليندا رهن.

8.3.4 صحت جا عام مسئلا

صحت جي معاملن بابت 97 ماڻهن کان سروي ڪيو ويو جن مان 88 سيڪڙو ٻڌايو ته علائقي ۾ سڀ کان وڌيڪ پڪڙيل بيماري مليريا آهي جڏهن ته اڻ صاف پاڻي واپرائڻ سبب هيپاٽائٽس ۽ ٽي بي جهڙيون بيماريون به عام آهن. اها ڳالهه سامهون آئي ته اڻ صاف ٿيل پاڻي واپرائڻ ۽ گندي پاڻي جي نيڪال نه ٿيڻ سبب اهڙيون بيماريون عام ٿي پيون آهن ۽ هن وقت مليريا ملڪ ۾ ٻيهر اڀري رهي آهي.

8.3.5 علاج جا ڳرا خرچ

علائقي ۾ بيماريون عام هجڻ سبب عوام مٿان علاج جي خرچ جو وزن پوي ٿو. 48 سيڪڙو ماڻهن جو چوڻ هو ته 100 کان 500 رپيا ماهوار صرف علاج تي خرچ ٿي رهيو آهي.

8.3.6 پيئڻ جي پاڻي جو موجوده وسيلو

علائقي جي 60 سيڪڙو آبادي پيئڻ لاءِ هٿ وارن نلڪن وسيلي جر جو پاڻي استعمال ڪري ٿي جڏهن ته 20 سيڪڙو آبادي سڌي ريت ڪئنال جو پاڻي استعمال ڪري ٿي. ميرپور خاص سميت ڪجهه علائقن ۾ وري پيئڻ لاءِ ڪئنال جو پاڻي ٽينڪرن وسيلي اندو وڃي ٿو. بحر حال اڪثر ماڻهن کي پيئڻ جو صاف پاڻي مهيا نه آهي.

8.3.7 مال جي اچ وڃ ۽ بيا مسئلا

ايريا جي 89 سيڪڙو ماڻهن جو خيال هيو ته پراجيڪٽ جي ڪري مال جي اچ وڃ توڙي ان جي حوالي سان ٻيو ڪوبه مسئلو درپيش نه ايندو. ڇاڪاڻ جو وسپ پراجيڪٽ ۾ ڪوبه نئون ڪئنال يا واھ نه کوٽجندو پر اڳ موجود آبپاشي نظام کي سڌاريو ويندو.

8.3.8 ٻيهر آبادڪاري وارو مسئلو

اڪثر ماڻهن (65 سيڪڙو) جو چوڻ هو ته وسپ پراجيڪٽ دوران لڏپلاڻ يا ٻيهر آبادڪاري جو مسئلو شايد پيدا نه ٿيندو. جڏهن ته 44 سيڪڙو جو چوڻ هو ته پراجيڪٽ سان ڪجهه آبادي متاثر ضرور ٿيندي. 13 سيڪڙو جو چوڻ هو ته جيڪڏهن ڪنهن کي لڏپلاڻ ڪرائي وئي يا سندس زمين پراجيڪٽ هيٺ اچي وئي ته کين ان بدلي خراب زمين يا جڳهه ڏني وڃي. سروي دوران ۽ اڳ ۾ آبادگارن کي وسپ پراجيڪٽ جي اهم ڪمن بابت ڄاڻ ڏني وئي بعد ۾ ڪانئن وسپ بابت راءِ ورتي وئي. آبادگار سڀ کان اڳ صوبي اندر پاڻي کوٽ خلاف ڏانهن ڪري رهيا هئا. هنن جو خيال هو ته اڳ ۾ پاڻي جي کوٽ آهي مٿان ناڪارا سسٽم سبب وڻن پاڻي نه ٿو پهچي ۽ زمينون تباه ٿي رهيون آهن. 85 سيڪڙو ماڻهن جو چوڻ هو ته وسپ پراجيڪٽ جي اچڻ بعد سر ۽ ڪلر ۾ گهٽتائي اچي ويندي. 14 سيڪڙو جو چوڻ هو ته وسپ هڪ زبردست پراجيڪٽ آهي پر اهو هڪ انتهائي ڏکيو ٽاسڪ محسوس ٿي رهيو آهي.

گهر گهر سروي دوران 12 ڊسٽريبيوٽريز/ مائينرن (هنن کي ڳوٺ طور ظاهر ڪيو ويندو) تان 121 ماڻهن کان سوال پڇيا ويا انهن ۾ ڪنٽرول گروپ جا آبادگار به شامل هئا. گڏ ٿيل معلومات جو تعداد ۽ معيار جي بنياد تي به تجزيو ڪيو ويو. سڀ کان اڳ هارين جي سماجي ۽ اقتصادي صورتحال جو جائزو ورتو ويو ۽ سندن خيالن ۽ سوچن کي نوٽ ڪيو ويو. ان دوران هارين ۽ آبادگارن جي اهم سماجي ۽ اقتصادي پهلو کي نظر ۾ رکيو ويو ڇاڪاڻ ته آبادگارن جي بهتر سماجي ۽ اقتصادي صورتحال جو وسپ پراجيڪٽ سان گهرو واسطو آهي.

8.4 سماجي مسئلن جا اثر، مرمتي ڪم، بچاءُ ۽ وڌاءُ لاءِ ڪنيل قدم ۽ ذميواري ادارا

سماجي مسئلن جي اثرن، مرمتي ڪم، ان جي وڌاءَ لاءِ ڪچندڙ قدامت توڙي ان لاءِ ذميوار ادارن بابت مڪمل تفصيل ٽيبل نمبر 8.1 ۾ ڏنا ويا آهن.

8.5 سوشل امپيڪٽ مئنيجمينٽ فريم ورڪ

وسپ پراجيڪٽ دوران ان ڳالهه جو به جائزو ورتو ويندو ته پراجيڪٽ دوران ڪو به سماجي يا ماحولياتي مسئلو پيدا نه ٿئي. ان ڪري ان پراجيڪٽ جي شروع ٿيڻ کان اڳ ئي ايريا اندر سماجي ۽ ماحولياتي جائزي لاءِ تفصيلي اسيسمينٽ ڪئي وئي آهي ۽ ان ڏس ۾ خود ايريا جي سول سوسائٽي، اين جي اوز ۽ آبادگار تنظيم جي اڳواڻن سان تفصيلي ملاقاتون ڪيو ويو آهن. انهن گڏجاڻين دوران اتان جي اصلوڪن رهاڪن، ٻين علائقن مان اچي اتي روزگار ڪندڙن، اتان جي ماحوليات، سماجيات، معاشيات ۽ اقتصاديات کان وٺي اتان جي رهڻي ڪهڻي جهنگلي جيوت، آبي جيوت ۽ ٻين معاملن جو به جائزو ورتو ويو آهي ته وري ان بابت خود اتان جي رهواسين کان راءِ ۽ مشورا به ورتا ويا آهن جن جي روشني ۾ قدم کنيا ويندا.

امڪاني ٻيهر آبادڪاري بابت ٿيل بحث بابت ڪجهه خيال هن ريت آهن.

1. جيڪڏهن ڪنهن کي لڏائڻو پيو ته انهن کي ٻيهر آبادڪاري لاءِ قدم کنيا ويندا.
2. ڪوشش ڪئي ويندي ته ڪنهن کي به پنهنجي جاءِ تان بي دخل نه ڪيو وڃي، نقصانن کي هر ممڪن حد تائين گهٽايو ويندو.
3. متاثر ٿيندڙ ماڻهن جي بحالي جو ڪم تڪڙن بنيادن تي ڪيو ويندو ۽ انهن کي ٻيهر آباد ٿيڻ تائين معاوضو ڏنو ويندو.
4. پراجيڪٽ جي حدن ايندڙ ماڻهن کي ان جي ڌڙائين ڪم ڪار توڙي ٻين ڳالهين ۾ ساڻ ڪيو ويندو.
5. وسپ پراجيڪٽ ۾ ٻارن عورتن ۽ ٻين کي امڪاني طور پوندي ڪنهن به نقصان کي يقيني حد تائين ختم ڪيو ويندو.

مختلف حدن تائين متاثر ٿيندڙ ماڻهن جي سهائتا لاءِ مختلف قدم کنيا ويندا ان لاءِ تفصيل هيٺ ايندڙ ٽيبل نمبر 8.2 ۾ ڏنا ويا آهن.

واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ (وسپ)
سماجي اثرن، رڪاوٽن، تدبيرن ۽ سڌارتي قدمن ۽ ذميواري ادارن جو نت

ذميواريون		گهريل سڌارتي قدم ۽ تدبيرون	اهم رڪاوٽون	اثر	سرگرميون
جاچ پڙتال	سار سنڀال				
ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس بي سي ايم يو	سيڊا بي سي ايم يو سنڌ پراجيڪٽ اسٽيرنگ ڪاميٽي	پراجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽ، سيڊا	1. گهٽ زمين رڪنڊڙن ۽ پڇڙي وارن آبادگارن جي نمائندگيءَ جو تعداد ايريا واٽر بورڊ ۽ سيڊا ۾ پنهنجي حصي موجب هجڻ گهرجي.	1. آبادگار تنظيم ۽ واٽر ڪورس سطح تي آبادگارن جي وڌ کان وڌ شرڪت	1. تربيت ۽ تنظيمون +
ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس بي سي ايم يو	سيڊا بي سي ايم يو	آبادگار تنظيم ۽ واٽر ايلوڪيشن ايسوسيئيشن	2. واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس ۾ گهٽ زمين رڪنڊڙ ۽ پوڇڙ جي آبادگارن جي هن ريت وضاحت ڪئي وئي آهي. 1. گهٽ زمين رڪنڊڙ آبادگار؛ اهي آبادگار جن وٽ 16 ايڪڙ زمين يا ان کان گهٽ هجي پر ان جي ڪا به زرعي زمين ٻئي هنڌ نه هجي. 2. پوڇڙ وارا آبادگار؛ ڊسٽريبيوٽري ۽ مائينر مان پڇڙي تي نڪرندڙ واٽر ڪورس تي زمينون آباد ڪندڙ	2. آبادگارن جي ايريا واٽر بورڊ ۽ سيڊا تائين صحيح نمائندگي 2. گهٽ زمين رڪنڊڙ ۽ پوڇڙ جي آبادگارن کي ان وقت تائين منصفاڻي بنياد تي پاڻي نه ملي سگهندو، جيستائين وڏن زميندارن ۽ آبپاشي ڪامورن جي اثر رسوخ کي نه گهٽايو ويندو.	+
ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس بي سي ايم يو	ايريا واٽر بورڊ سيڊا	واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ۽ آبادگار تنظيم	4. هارين ۽ عورتن کي ڪنهن حد تائين واٽر ڪورس ايسوسيئيشنن ۽ آبادگار تنظيمن ۾ نمائندگي ڏيڻ گهرجي	3. زمين نه رڪنڊڙ ۽ عورتن به واٽر ڪورس ايسوسيئيشنن ۽ آبادگار تنظيمن ۾ شراڪت اختيار ڪري سگهن ٿيون	

					۽ ان مان لاپ به حاصل ڪري گهن ٿا	
آبادگار تنظيم	مقامي حڪومت	تعليم کاتو، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ، زرعي کاتو	1. پاڻي جو استعمال بهتر بنائڻ لاءِ منصوبي جا حصا، يعني ڪميونٽي بيسڊ اسڪول مينيجمينٽ ڪاميٽين، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ ۽ زرعي توسيعي پروگرام جي ذريعي هيٺين سطح تائين وڌ ۾ وڌ فائدو حاصل ڪري سگهجي.	1. جيڪڏهن هيٺين سطح تائين جوڙيل منصوبو سڀني هنڌن تي عمل جوڳو نه ٿو ٿئي ته پوري آبپاشي نظام جي سڌارن وارو خواب به پورو نه ٿو ٿي سگهي.	1. آبادگارن کي مقامي حڪومت جي مقصدن جي جوڙجڪ تحت اختيار ڏنا وڃن.	2. هيٺين سطح جي جوڙجڪ ۽ گهريل نظام
لوڪل گورنمينٽ، پي سي ايم يو ايم ايد اي ڪنسلٽنٽ	آبادگار تنظيم	ايجوڪيشن، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ۽ ايگريڪلچر ڊپارٽمينٽ	1. واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ڪاميٽي ۾ شامل ٿيڻ لاءِ آبادگارن کي اڪسائڻ واسطي ان ۾ آبادگارن جو گهٽ ۾ گهٽ 51 سيڪڙو هجڻ گهرجي.	1. اڻ برابري واري ميمبرشپ ۽ آبادگارن کي آبپاشي نظام ۾ شراڪت لاءِ همٿائڻ بدران پري ڪرڻ سان آبپاشي سڌارن تي خراب اثر پوندا.	1. برانچ ڪئنالن ۾ پاڻي جي زيان ٿيڻ کي گهٽائڻ ۽ پاڻي جي استعمال واري صلاحيت ۾ سڌارو	3. برانچ ڪئنال جي نظام ۾ سڌارا
مقامي حڪومت	سيڊا	پراجيڪٽ ڊائريڪٽوريٽ وسپ فيزون	هن سرگرمين کي قانوني حيثيت ڏني وڃي ۽ ويب سائيٽ وسيلي عام ماڻهن جي پهچ کي ممڪن بڻايو وڃي.	1. سڌ سماءَ جي ذريعي آبپاشي نظام ۾ ڪافي تبديليون آڻي سگهجن ٿيون چاڪاڻ جو ان ذريعي نظام ۾ موجود خرابين جي چند چاڻ ڪري سگهجي ٿي ۽ عام ۾ ماڻهن پاران احتساب به ٿي سگهي ٿو.	1. سڌ سماءَ جو نظام ۽ سڪيا آبپاشي نظام جي سڌارن کي شفاف بنائڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندا.	4. پراجيڪٽ مينيجمينٽ سپورٽ ڪميونٽي

ٽيبل نمبر 8.2

انتاٽيلمينٽ ميٽرڪس (Entitlement Matrix)				
نمبر شمار	نقصان جو قسم	ڪنيل قدر	ماڻهن جي شناخت	پاليسي
1	2	3	4	5
1	زرعي زمين جو نقصان	پراجيڪٽ دوران زرعي زمينن جو ڪجهه نقصان ضرور ٿيندو. جيڪڏهن اهو 0.5 ايڪڙ هوندو، ان سان ٿي سگهي ٿو ته ڪنهنجي ڪمائي تي به اثر پوي.	الف. زمين جو اصل مالڪ	زمين جي ڪاٽ جي صورت ۾ مالڪ کي معاوضو رقم جي صورت ۾ ڏنو ويندو.
			ب. ان زمين تي هاريو يا مزدوري ڪندڙ	هاري کي به روزگار ملڻ تائين معاوضو ڏنو ويندو
			ج. حد دخلي ڪندڙ	حد دخلي ڪندڙ کي ڪنهن به قسم جو معاوضو نه ڏنو ويندو.
2	رهائشي،	جيڪڏهن پراجيڪٽ ايريا اندر ڪنهن جي مڪمل زمين ڪاڇي وڃي يا وري سندن صرف 0.5 ايڪڙ وڃي بچي. (يعني سندس گهرجي سڄي ڪمائي ٿي هلي وڃي)	الف. زمين جو اصل مالڪ	<ul style="list-style-type: none"> زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري ٻي زمين ڏياري ويندي. جيڪڏهن زمين جي مالڪ روڪ رقم جي گهر ڪئي ته کيس روڪ رقم ڏني ويندي. نئين زمين يا روڪ رقم جي ملڻ تائين زمين جي مالڪ کي ٽرانزيشن الاؤنس (3 مهينن تائين) ڏنو ويندو.
			ب. ان زمين تي هاريو يا مزدوري ڪندڙ	<ul style="list-style-type: none"> هاري يا مزدور جي به نقصان جي صورت ۾ ان وقت جي هاري جي اندازي موجب مالي مدد ڪئي ويندي. هاري کي به ٽن مهينن تائين الاؤنس ڏنو ويندو ته جيئن هو ان دوران پنهنجي لاءِ روزگار ڳولي سگهي.
			ج. حد دخلي ڪندڙ	<ul style="list-style-type: none"> حد دخلي ڪري وينل ماڻهو کي اتان هٽائڻ جي صورت ۾ کيس زندگي گذارڻ لاءِ ڪجهه مالي مدد ڪئي ويندي. کيس ٻي هنڌ آباد ڪرائڻ ۾ سندس مدد ڪئي ويندي، کيس هلڪو گهر به اڏي ڏبو. ان کي ٻي ڪنهن قسم جو معاوضو نه ڏنو ويندو.
2	رهائشي،	جيڪڏهن ڪنهن جي رهائشي،	الف. زمين جو اصل مالڪ	زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري ٻي زمين ڏياري ويندي جيترو

<p>کیس نقصان ٿيو هوندو.</p>		<p>ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ ادارتي زمين</p>	
<p>اتي ڪم ڪندڙ مزدورن جي به مالي سهائتا ڪئي ويندي.</p>	<p>ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ</p>	<p>ٿورو نقصان پوي</p>	<p>ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ ادارتي زمين جو نقصان</p>
<p>اتي ٿيندڙ آمدني جي حساب سان ڪيس بن مهينن جو خرچ ڏنو ويندو عمارت، انفراسٽرڪچر کي جيڪڏهن ڪو به نقصان ٿيو ته اهو به پري ڏبو. حد دخلي ٿيل زمين جي بدلي ۾ به زمين نه ڏني ويندي.</p>	<p>ج. حد دخلي ڪندڙ</p>		
<p>• زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري به زمين ڏياري ويندي</p> <p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p>	<p>الف. زمين جو اصل مالڪ</p>	<p>جيڪڏهن ڪنهن جي رهائشي، ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ ادارتي زمين</p>	
<p>• مالي سهائتا ڪئي ويندي.</p> <p>• نئين روزگار ڏيارڻ لاءِ يقيني مدد ڪئي ويندي.</p>	<p>ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ</p>	<p>تمار گهڻو نقصان پوي</p>	
<p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p> <p>• زمين جو جي بدلي ڪيس ڪا به زمين نه ڏياري ويندي.</p>	<p>ج. حد دخلي ڪندڙ</p>		
<p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p> <p>• جنهن به هنڌ يا حصي کي نقصان ٿيندو ان جي ٻيهر مرمت ڪرائي ڏبي.</p>	<p>الف. جڳهه يا عمارت جو اصل مالڪ</p>	<p>رهائشي، انڊسٽريل يا ادارتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل ٿورو نقصان، جنهن بعد به اهو موجود ۽ رهائش يا ڪم جو ڳو هجي</p>	<p>3</p> <p>ڪنهن به رهائشي، انڊسٽريل يا ادارتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل نقصان</p>
<p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p> <p>• جنهن به هنڌ يا حصي کي نقصان ٿيندو ان جي ٻيهر مرمت ڪرائي ڏبي.</p>	<p>ب. عمارت يا ڪارخاني جو مالڪ پر زمين سندس ملڪيت نه هجي</p>		
<p>• جنهن به قسم جي عمارت تباهه ٿي هوندي ته مالڪ کي ان ئي قسم جي عمارت سندس پسند واري هنڌ تي ٺاهي ڏبي.</p> <p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p> <p>• هڪ جاءِ تان ٻي جاءِ تي منتقلي جو سڄو خرچ به برداشت ڪيو ويندو.</p>	<p>الف. جڳهه يا عمارت جو اصل مالڪ</p>	<p>رهائشي، انڊسٽريل يا ادارتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل تمام گهڻو نقصان، جنهن بعد اهو ڪم جو نه رهيو هجي.</p>	
<p>• نئين ڪارخاني، اداري يا ڪنهن عمارت جي اڏجڻ (3 مهينن) تائين خرچ پڪو ڏنو ويندو.</p> <p>• هڪ هنڌ کان ٻي هنڌ تائين لڏپلاڻ جو خرچ به ڏنو ويندو.</p>	<p>ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ</p>		
<p>• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو به پري ڏبو.</p> <p>• هڪ هنڌ کان ٻي هنڌ تائين منتقلي جو خرچ به ڏنو ويندو.</p>	<p>ج. عمارت يا ڪارخاني جو مالڪ پر زمين سندس ملڪيت نه هجي</p>		

4	واپار، روزگار، ڌنڌي يا ڪاروبار کي ٿيل نقصان	زرعي، انڊسٽريل، ڪمرشل يا ادارتي ملازمن تي اثر	اڪيلي سر، ڪو به فرد	<ul style="list-style-type: none"> ڪيس اهڙو ئي ٿي ڪاروبار شروع ڪرڻ لاءِ خرچ ڏنو ويندو. 3 مهينن تائين سندس ماهوار ڪمائي جيترو الاٽونس ڏنو ويندو. جيتو وقت ڪاروبار بند رهيو اوتري وقت تائين ڪيس خرچ پڪو ڏنو ويندو.
5	عام سهولتون ۽ وسيلن جو نقصان	شھري ۽ ٻھراڙين ۾ موجود عام سهولتن تائين رسائي ۾ ڏکيائي	ڪميونٽي ۽ شھري	<ul style="list-style-type: none"> گڏيل ملڪيل يا سهولت کي اهڙي هنڌ آڻيو جتي سڀني جي پهچ آسان هجي. سڀني ماڻهن جي ان هنڌ تائين پهچ کي به آسان بڻائبو.
6	بينل فصل کي نقصان	ان فصل کي بهتل نقصان جيڪو پڪل ته هجي پر ان جي اڃا ڪٽائي يا لاپ نه ٿيو هجي.	فصل جو اصل مالڪ	<ul style="list-style-type: none"> فصل جو جيترو نقصان ٿيو هوندو اهو سڀ پري ڏبو.
7	قيمتي وڻن يا باغن کي بهتل نقصان	باغن ۽ قيمتي وڻن کي بهتل نقصان	اصل مالڪ	<ul style="list-style-type: none"> جيترو نقصان ٿيندو اوترو ادا ڪيو ويندو.
8	ندين وڻن يا ٻوٽن کي ٿيندڙ نقصان	ٻوٽن يا ندين وڻن کي نقصان	اصل مالڪ	<ul style="list-style-type: none"> جيترو نقصان ٿيندو اوترو ادا ڪيو ويندو.
9	هوسٽ ڪميونٽي کي پوندڙ نقصان	ڪنهن به ڪميونٽي کي جيڪڏهن وڌيڪ نقصان پوي	لاڳاپيل ڪميونٽي	<ul style="list-style-type: none"> انهن کي جيترو به نقصان ٿيندو اهي ڪين ادا ڪيو ويندو.
10	وقتي طور ٿيندڙ نقصان	ڪنهن به عمارت يا بينل عمارت کي پيل نقصان	لاڳاپيل عمارت جو مالڪ	<p>ضرورت پوڻ تي اها عمارت ڊاهي مرمتي ڪم بعد ان جي ٻيهر تعمير ڪئي ويندي.</p>
		گهڻو متاثر ٿيل عمارت	مالڪ يا وقتي طور اتان لڌايل ماڻهو	<p>وقتي طور ٻي هنڌ منتقل ڪرڻ ۽ ٻيهر اتي بحالي جو خرچ ٿيو ويندو.</p>
		فصلن ۽ وڻن کي بهتل نقصان	مالڪ	<p>ٿيل نقصان جو هرجاڻو ادا ڪيو ويندو.</p>
		وقتي طور ڪيل قبضو	جڳهه جو اصل مالڪ	<p>سامان، گاڏيون يا ٻئي سامان رکڻ يا ٻيهارڻ لاءِ جيڪڏهن ڪنهن جاءِ کي والاريو ويو ته اها ان کي حالت ۾ ڪيس واپس ڪئي ويندي، ڪيس ماهوار مساوڙ ڏني ويندي.</p>

باب نائون

9. نتيجا، مشورا ۽ فریم ورڪ لاڳو ڪرڻ

9.1 نتيجا

1. پاڻي زندگي آهي ۽ سنڌ جي سڄي زراعت، معاشيات ۽ اقتصاديات جو دارومدار سنڌ درياءَ تي آهي ان کانسواءِ هتي زندگي ممڪن نه آهي. وسپ پراجيڪٽ هيٺ سنڌ جي اريگيشن اينڊ ڊرينيج نظام جي بحالي جو ڪم تمام اهميت وارو آهي. اهو سڄو ڪم ادارتي سڌارن هيٺ آيل ايريا واٽر بورڊن ۽ آبادگار تنظيمن جي سهڪار سان ڪيو ويندو. جڏهن ته ان جي خاص طور نگراني پڻ ڪئي ويندي.
2. ڪم دوران آبادگارن کي ساڻ ڪنيو ويندو ۽ هر ڪم جي ڪڙي نگراني ڪئي ويندي.
3. آبادگار تنظيمن ۽ ايريا واٽر بورڊن ۽ سيدا کي مضبوط بڻايو ويندو.
4. عورتن ۽ هارين جي شموليت کي همٿايو ويندو.
5. شهرن کي پيئڻ جو صاف پاڻي مهيا ڪيو ويندو. خاص طور ميرپور خاص لاءِ پيئڻ جي صاف پاڻي جو بندوبست ڪيو ويندو.

9.7 صلاحون ۽ مشورا

1. ماحولياتي معاملن جي جاچ لاءِ اسٽڊيون ڪرايون وينديون.
2. ڍنڍن جي بچاءَ لاءِ خاص طور قدم کنيا ويندا، انهن کي آلودو ٿيڻ کان محفوظ رکيو ويندو.
3. سيدا، ايريا واٽر بورڊن ۽ آبادگار تنظيمن کي مضبوط بڻايو ويندو.
4. سوشل موبلائيزيشن وسيلي ماڻهن ۾ جاڳرتا آڻي ويندي.
5. خراب پاڻي جي ڪري صحت جا مسئلا پيدا ٿي رهيا آهن. آبادين کي صاف پاڻي جي رسد کي يقيني بڻائبو.
6. سيدا جي انوائرنمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل جي واڌاري لاءِ خاص قدم کنيا ويندا.
7. وسپ جي ايريا جيڪا بدين ۾ اچي ٿي اتي ايل بي او ڊي ڪري ٿيل ماحولياتي مسئلن جي حل لاءِ به قدم کنيا ويندا.
8. پراجيڪٽ جي هر حصي تي اسٽيڪ هولڊرن کي ساڻ ڪنيو ويندو.

9.8 عمل درآمد لاءِ تياريون

پراجيڪٽ جي ڊزائين سان گڏوگڏ ئي ماحوليات بابت اسٽڊيز کي بنيادي حصي طور شامل ڪيو ويندو. سب پراجيڪٽ جي ڪمن جي تفصيلي رپورٽ به ان دوران ئي ٺاهي وينديون، گوٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بورڊن ۾ جيڪا به مک ڪنسٽرڪشن ڪئي ويندي يا اتي جيڪڏهن ڪا خاص تبديلي ايندي ته ان جي لاءِ الڳ سان رپورٽ جوڙي ويندي. ٽيڪنيڪي بنيادن تي به هر ڊسٽريڪٽيوي يا مائينر جي ٻيهر ريهبيليتيشن دوران ان سان پونڊڙ ماحولياتي اثرن کي نظر ۾ رکيو ويندو.

9.9 انوائرنمينٽل ايسيسمينٽ، انوائرنمينٽل مئنيجمينٽ پلان جو خرچ

انوائرنمينٽل ايسيسمينٽ، انوائرنمينٽل مئنيجمينٽ پلان جي امپليمينٽيشن جو سڄو خرچ پراجيڪٽ ۾ شامل آهي. (ڪمپوننت اي ۾ اي ايم يو ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل ۽ ڪمپوننت بي ۾ سول ورڪس شامل آهن). جڏهن ته ڪجهه اسٽڊيز لاءِ پراجيڪٽ جي ڪمپوننت اي مان رقم ڏني ويندي.

9.10 ادارتي سبب ۽ مانيٽرنگ جو بندوبست

پراجيڪٽ تي عمل درآمد ڪرائيندڙ ايجنسي سيدا ئي هوندي. ان جي انوائرنمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ کي وڌيڪ مضبوط ڪيو ويندو ان ۾ ڪجهه اضافي پوسٽون به شامل ڪيون وينديون. (جن ۾ ڊپٽي ڊائريڪٽر اي ايم يو، انوائرنمينٽل اسپيشلسٽ، اڪالاجسٽ، هائڊرولاجسٽ، سوشيا لاجسٽ يا پارٽيسيپيشن اسپيشلسٽ ۽ انوائرنمينٽل انسپيڪٽر شامل هوندا). جڏهن ته سيدا جي سوشل ڊولپمينٽ سيل ۾ 20 اضافي پوسٽون قائم ڪيون وينديون (جن ۾ سوشل موبلائيزيشن ۽ ايف اوز سپورٽ) جا پروگرام شامل هوندا. اي ايم يو ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل گڏجي ڪم ڪندا ۽ پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ۾ قائم پراجيڪٽ ڪو آرڊينيشن اينڊ مئنيجمينٽ يونٽ سان رابطي ۾ رهندا. پراجيڪٽ لاءِ ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽ ڪم ڪندا. بي سي ايم يو کي ننڍو پنجن ماڻهن تي ٻڌل اسٽاف هوندو جيڪي سڄي پراجيڪٽ ۽ ڪنسلٽنٽن تي نظر رکندا.

فريم ورڪ جو عمل ۾ اچڻ

تدبيرون	ڏنل تجويزون	فائدا	فائدا حاصل ڪندڙ	تجويز ڪيل سرگرميون
جاچ ۽ تحقيق ذريعي اثرائتا تدبيري قدم معلوم ڪري سگهجن ٿا	شروعاتي طور تي آبپاشي اختيارين ۽ آبادگارن جي وچ ۾ ڪجهه تضاد پيدا ٿيڻ	وڌيڪ جاڳ ۽ خودمختياري	آبادگار	1. وسپ کي اليڪٽرانڪ ميڊيا ذريعي وڌ ۾ وڌ متعارف ڪرائڻ
ٽين ڌر کي قانوني طور تي سڀدا ۽ آبپاشي کاتي جي پاڻي جي رهاست واري شيڊول جي جاچ لاءِ مقرر ڪيو وڃي.	آبپاشي اختيارين ۽ وڏا زميندارهن سسٽم کي عمل ۾ آڻڻ کي پسند نه ٿا ڪن. ڇاڪاڻ جو سڌارن سان انهن جي گڏيل مفادن کي چيهو رسندو.	<ul style="list-style-type: none"> يقيني اطلاع آبپاشي اختيارين جو وارايندي ۽ رهاست ۾ صحيح طور احتساب ڪري سگهيو. ممڪن زرعي ترقي 	آبادگار	2. مقامي ريڊيو چينل ذريعي واهن ۽ شاخن جي وارايندي بابت پابندي سان پروگرام نشر ڪرائڻ
	پاڻي کي غير قانوني طور وڪرو ڪندڙ ماڻهو ان نظام جي مخالفت ڪن ٿا	<ul style="list-style-type: none"> وڌ ۾ وڌ اپت ۽ آمدني سر ۽ ڪلر ۾ گهٽتائي 	آبادگار ۽ ٻيون ڌريون	3. واهن ۽ شاخن کي وسپ پروگرام ذريعي پڪو ۽ سنوت ۾ ڪرائڻ ان سان پاڻي جي رسد ۾ واڌ ايندي.
<ul style="list-style-type: none"> هن سسٽم کي هلائڻ لاءِ مناسب سڪيا ڏني وڃي. ريسرج ذريعي انهن مداخلتن ۽ رڪاوٽن کي ختم ڪرڻ گهرجي 	ٽيڪنالاجي تي ايندڙ وڌيڪ خرچ رڪاوٽ بڻجي سگهن ٿا	<ul style="list-style-type: none"> آبادگارن ۾ پاڻي جي وڌ ۾ وڌ برابري واري تقسيم آبادگار تنظيمن ۽ ايريا واٽر بورڊ جي آمدني وڌندي ته اها نظام جي بهتري لاءِ مددگار ثابت ثابت ٿيندي. پاڻي جي چوري ۾ گهٽتائي ٿيندي. 	<ul style="list-style-type: none"> آبادگار سڀدا 	4. پاڻي جي رسد جديد ٽيڪنالاجي واليوميٽرڪ سسٽم ذريعي ٿيڻ گهرجي.
سڀني ڌرين جو سياسي طور تي راضيو سڀدا جي پروگرام کي وڌيڪ مضبوط ڪندو	آبپاشي کاتو ٽيڪنيڪل بنياد تي متان ڪجهه رڪاوٽ پيدا ڪري	سڀدا ۽ آبپاشي کاتي جا هڪ نظام تي هلندڙ ڪم	آبادگار	5. آبپاشي نظام کي انهن سڌارن ذريعي سڀدا ۾ ضم ڪرڻ گهرجي.
جر جي پاڻي جو گهٽ استعمال ڪرڻ گهرجي جيئن ان کي خراب ٿيڻ کان بچائجي.	<ul style="list-style-type: none"> وسپ ۾ فقط ايريا واٽر بورڊ گهٽو ٿيڻ ۾ زير زمين پاڻي کاروناهي ان ڪري اتان جي گهٽ زمين رڪندڙ هارين تي گهٽ اثر پوندا. زير زمين وڌيڪ پاڻي جي استعمال ڪرڻ سان جر خراب ٿي سگهي ٿو. 	<ul style="list-style-type: none"> وقتائتي طور تي پاڻي جي صحيح مقدار جي رسد وڌ ۾ وڌ پيداواري اپت 	آبادگار	6. زير زمين ۽ آبپاشي جي پاڻي جو گڏيل طور استعمال ڪجي.